Брой 44
2 лв.

11-17.12.2024
Год. 33

ВЕСТНИК Литературен

Часът „W“ и литературата на Варшавското въстание

Авторите в броя:

- **Анна Швиршчинска**
- **Владислав Бартошевски**
- **Збигнев Хегенбарт**
- **Зджислав Строински**
- **Кристина Бервинска-Баргеловска**
- **Кристина Крахелска**
- **Кшищоф Камил Бачински**
- **Мирон Бялошевски**
- **Тадеуш Гайци**

Критически текстове на:

- **Едвард Балцежан**
- **Каролина Сулей**
- **Марчин Напюрковски**
- **Силвия Хутник**
- **Славомир Бурила**
- **Ярослав Марек Римкевич**

Утрото на 2.9.1944 г. Въстаници от бойна група „Радослав“ след няколко часа преход по каналите от площад „Крашински“ до ул. „Варецка“ в центъра на Варшава. Първият отляво с каската е Тадеуш Райшчак „Машинка“, на 15 години (Фот. Jerzy Tomaszewski, източник: Jerzy Tomaszewski, „Epizody Powstania Warszawskiego”. Warsaw: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979, взето от Wikimedia commons, public domain)

Маргрета Григорова

Варшавското въстание от август–октомври 1944 г. е героико-трагическа полска епопея, която „увенчава“ войната в самия ѝ край както с подвизи, така и с небивали жертви и разрушения. Ако въстанието във Варшавското гето от предишната година 1943 г. (април–май) води до изгарянето на гетото, то въстанието от 1944 г., подготвяно от Армия Крайова (АК), води до опита за пълно унищожаване на града от губещия позицията си във войната немски окупатор. Докато трае Варшавското въстание, антифашистки въстания избухват и в Париж, Словакия, България, но никое от тях няма такава продължителност и разрушителни последици.

Героизмът на въстанието намира израз в неравната борба с окупатора, която трае 63 дни (1 август–2 октомври). Но героизмът е не само военна, той е духовно-патриотична категория, която поражда митологизацията на въстанието. Защото митът запаметява избирателно – онова, което оставя печата си в духа. Героизмът е в голяма степен поетичен, изразен ясно в творчеството и в съдбата на цяла „бойна редица“ поети воини, които загиват във въстанието или по пътя към него (в по-ранни патриотични акции). На 2 август загива от раните си Кристина Крахелска, на 4 август – Кшищоф Камил Бачински, на 16 август – Тадеуш Гайци и Зджислав Строински. На 25 май предишната година (1943) Гайци и Строински, заедно с Вацлав Боярски участват в патриотична акция пред паметника на Коперник – поднасяне на венец с надпис „На гениалния поляк Николай Коперник по случай 400 години от рождението му – от нелегалната Полша“. Боярски умира от смъртоносна рана. През ноември 1943 г. е разстрелян Анджей Тшебински, арестуван от Гестапо, като преди разстрела запушват устата му с гипс, за да предотвратят патриотичните му възгласи. Поезията е част от въстанието с призивните си бойни мотиви, с апокалиптично-катастрофичните си картини, с революционната молитва. По думите на Леслав Бартелски „апокалиптичните визии на катастрофистите избледняват спрямо действителността, спрямо този набег от престъпление и жестокост, където чезнат границите на човешката съвест и чувствителност“[1].

Преливането между поезия и въстание личи ясно и в един необикновен поетичен конкурс (вж. с. 13 от броя), проведен в четвърта въстаническа зона на квартал „Прага“, в навечерието на 15 август 1944 г. (Празникът на войника). Единственото условие за конкурса е стиховете да са на въстаническа тема. В конкурса участват неочаквано много стихове. Наградите са оръжия – първа и втора награда са автоматични пистолети, трета награда – 5 ръчни гранати[2]. 15 август е и празник на Богородица и на същия ден във Варшава са разпространени листовки, призоваващи към всеобща молитва.

Варшавското въстание сблъсква поезията на саможертвата с трагиката на жертвите, героизма – с драматизма на военно-политическата ситуация, в която се намира Полша от началото до края на войната и след нея. Защото, както определя историкът Ян Чехановски, „като военен акт въстанието е насочено срещу немския окупатор, а като политически е съпротива срещу СССР“[3]. Всичко, свързано с Армия Крайова и нейното Лондонско управление, е заклеймявано от Сталин и неговия режим и думата му се чува от съюзниците. Първите британски реакции не одобряват въстанието и дават повод на Джордж Орует да публикува във в. „Трибун“ протестен текст срещу британското послушание и в защита на въстаниците. Трагизмът на въстанието се измерва както с мартирологията на жертвите, така и с печата на вината за тези жертви. Решението въстанието да избухне в самия град, в централните части, където е съсредоточено цивилно население, с право е обявявано за трагическа грешка, за решение нерационално, „подсъдно лекомислено“ (Чеслав Милош)[4]. Концепцията за това решение и окончателното му пускане в действие принадлежи на генерал

[1] Bartelski, L. *Genealogia ocalonych. Szkice o latach 1939–1944*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 1985, s. 55.

[2] През 2004 г. е издадена брошура с наградените творби, а през 2015 г. по 12 от творбите са създадени песни от групата Voo-Voo. Вж. *Placówka 44 – niezwykły, zapomniany konkurs poetycki* (opracowała Joanna Janaszek-Seydlitz), Strona oficjalna Stowarzyszenia Pamięci Powstania Warszawskiego, http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/poezja/poezja_placowka44.html.

[3] Czechanowski, J. Zryw Burzy. – *Polityka. Pomocnik historyczny*, (Powstanie Warszawskie), nr 4, 2024, s. 46.

[4] Милош, Ч. *Родната Европа*. Прев. М. Костова, М. Григорова. Русе: Елиас Канети, 2012, с. 265.

на стр. 2

75 години Полски институт София

Броят се издава с любезната подкрепа на Полския институт в София

ISSN 1310-9561

9 771310 956011 44

Християнство и култура, бр. 192/Лято

В центъра на новия брой 192/Лято на сп. „Християнство и култура“ е „Богословието и философията на Тома от Аквино“. В рубриката са представени текстовете на Василен Василев *Рецепцията на Тома от Аквино в светлината на осъжданията от 1277 г.* и на Тодор П. Тодоров *Призракът на куриозното и Сумата като система при Тома от Аквино*. Втори тематичен център е рубриката „Християнство и история“, където са представени анализите на о. Сава Кокудев *Божественият образ и Евхаристията – антропологични корелации в контекста на иконоборския спор* и на Катрин Браун Ткач *Дяконисите и ритуалната нечистота.* В темата „Християнство и истина“ са включени текстовете на Димитрина Чернева *Августиновото питане за Бога и душата* и беседата на архим. Захариас Захару *Учейки се в отношението ни с Бога.* Броят включва също рубриката „Християнство и съвременност“, в която е представен текстът на прот. Василий Термос *Религиозен фанатизъм като психоза* и темата „Християнство и философия“, в която присъстват размислите на Сава Славчев върху *Човешката същност* и на Марио Коев *Стрели на времето и исторически класове на еквивалентност.* Рубриката „Християнство и изкуство“ включва анализа на Слава Янакиева *Елементи на чудовищното – по повод на филма „Клети създания“ на Йоргос Лантимос.* Броят е илюстриран с фотографии от цикъла „Малкият човек в големия свят“ на Красимира Пастирова.

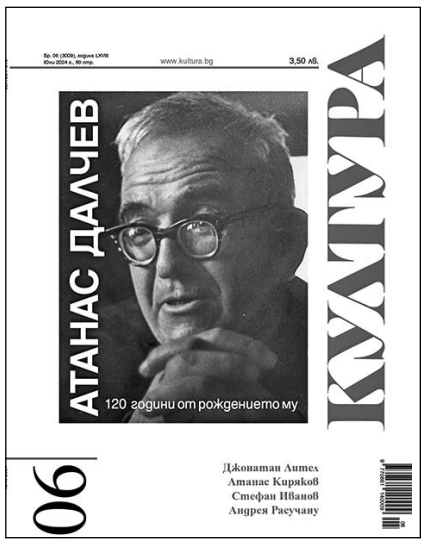

Новият брой 06 на сп. „Култура“ е посветен на Атанас Далчев (120 години от рождението му): интервю по темата с проф. Божидар Кунчев, статии на Димитър Аврамов, Пламен Дойнов, Мирела Иванова и Боряна Кацарска, фрагмент от разговорите на Никола Младенов с Далчев, както и писмо на поета, посветено на вярата.
И още: Дмитрий Глуховски за „Падението на Русия“, есето на Джонатан Лител „Възхвала на украинската литература“ и размислите на френския философ Фабрис Аджадж „Животът е театър, а не теорема“. Специалните интервюта в броя са с кинорежисьора Атанас Киряков, с поета Стефан Иванов и с румънската писателка Андрея Расучану. И още: за прочитите на „Венецианският търговец“ в постановката на Явор Гърдев, за „Елементарните частици“, поставени от Крис Шарков, както и анализ на операта „Цар Калоян“ на Панчо Владигеров през погледа на композитора Димитър Ненов. Фотографиите в броя са на Михаил Минков, а разказът в „Под линия“ е дело на Горан Атанасов.

от стр. 1

Тадеуш Коморовски „Бур“. През март 1944 г. Варшава все още е изключена от плана „Буря“ на Армия Крайова (създаден през 1943 г. и претърпял няколко версии) и колебанията продължават до юли, когато Коморовски защитава идеята Варшава да бъде освободена с антифашистко въстание, преди съветските войски да влязат в нея. В края на юли се струпват повратни събития: в Люблин е създаден Полският комитет за национално освобождение, обявен от Москва за единствен легален представител на изпълнителната власт, което засилва страха от съветска доминация. Между 22–26 юли се провежда евакуация на немска администрация и цивилно население, която създава погрешно впечатление за слабост на врага. Чеслав Милош пише в „Родната Европа“: „Впрочем последната седмица на юли 1944 г. изяснява някои от причините. Групички хора стояха по ъглите на улиците и наблюдаваха с тих смях товаренето на камионите с шкафове, огледала, килими, цялата мебелировка на германските служби и частни жилища. Бягаха. […] Да се хвърлиш срещу мъчителите си и да отмъщаваш – с радост се посрещнаха слуховете за въоръженото въстание“[5].
Подобна картина предава и Леслав Бартелски в „Генеалогия на оцелелите“: „Всичко това, което чакахме от години, започна да придобива реални форми. Фронтът на река Буг се пръсна, военните действия се пренесоха в бърз темп от Люблинско към покрайнините на Варшава. Изморенят град си отдъхваше. В края на юли през столицата премина победената на Изток немска армия“[6].
На 27 юли обаче подразделения на немската полиция и СС се връщат във Варшава, а немското разузнаване вече разполага с информация за подготвяното въстание. На същия ден губернаторът Лудвиг Фихтер издава разпоредба 10 000 поляци да се явят за работа по фортификацията, бойкотирана от полска страна на следващия ден (явяват се само десетина души). Но сигнал за избухване на въстанието все още няма сутринта на 31 юли. Едва вечерта, в 19 ч. Коморовски, след доклад на ген. Монтер, че съветските танкове са пред квартал „Прага“, издава решение за незабавно избухване на въстанието, на следващия ден в 17 часа. Това е часът „W“, първата буква от името на „Варшава“ (Владислав Бартошевски подава, че това е криптоним, вж. с. 14 на броя). Знак на въстанието става т.нар. „котва“, образувана от буквите „P” и „W” (*Polska walcząca/Воюваща Полша*). Още преди да удари часът, ок. 13.30 избухва спонтанна престрелка между немски патрул и въстаници в квартал „Жолибож“.
Започва неравната битка на нелегалната армия, организирана в батальони и други формации (в тях се вливат легендарните младежки батальони „Зошка“ и „Парасол“ от т.н. „Сиви редици“). Армията е формално голяма (ок. 50 000 души), но с много слабо въоръжение – според трезвите преценки на ген. Монтер би стигнало най-много за две седмици, затова още по-важна става „стихията на възмездието“[7]. Срещу противник, който има на разположение танкове, самолети, бронирани влакове, автоматично оръжие.
Въстаниците щурмуват и превземат ключови сгради в квартали от централната част на града и се сражават героично до самия край на въстанието. Драматичните центрове на сраженията се местят от квартал на квартал и оставят след себе си следите от масови екзекуции, с които окупаторът наказва въстаналите. Първи падат кварталите „Воля“ и „Охота“ – на 11 септември, като до този ден са избити ок. 60 хиляди души. Един от най-черните дни през август е 13 август – „Кървавата неделя“, когато на ул. „Килински“ избухва т.н. танк-капан, пленен от въстаниците, и под взрива му загиват множество жертви, сред които и деца. На 2 септември пада Старе място и Колоната на крал Зигмунт е повалена от танкови залпове. Разстреляни са ок. 7 хиляди души. До края на септември падат „Чернякув“, „Мокотув“, „Жолибож“. В последните дни на август и през септември придвижването на въстаниците и евакуацията на ранените се извършва по канализацията на Варшава – един от феномените на въстанието, на който е посветен филмът на Вайда „Канал“ (сценарият е по книгата на Йежи Ставински).
На 27 септември обаче 120 войници от АК са избити при погрешно излизане от канал в окупирана от германците зона в „Мокотув“. Краят на въстанието е обявен на 2 октомври. Тъжни върволици от оцелели жители напускат града.
В „Генеалогия на оцелелите“ Леслав Бартелски цитира следните думи на писателката Мария Домбровска: „Нашата история протича сред твърде много исторически урагани, които превръщат Полша по думите на Мицкевич в същинска *родина на ветровете*, които често преобръщат цялата ни цивилизация, осъждат ни на вечно възстановяване от руините“[8]. Такава е и съдбата на Варшава – градът феникс.
В предговора към полското издание на голямата си историческа монография „Въстанието от 1944“ британският историк полонофил Норман Дейвис казва: „Никога не съм се бил в никаква война. […] В същото време знам, че ако като младеж в съответната възраст се бях озовал през 1944 г. във Варшава, то с пълна сигурност щях да вляза в Армия Крайова. […] По време на войната щях да участвам активно в конспирацията и без много да се замисля, щях да се включа заедно с моите връстници в „Башта“ (*Кула*) или „Парасол“ (*Чадър*). […] И именно затова изключително ме вълнуват животът и легендата на Кшищоф Камил Бачински. […] А такъв конфликт като Варшавското въстание не може в пълнота да се опише само в категориите на военните действия и политическите маневри. Емпатията и въображението са нужни също толкова, колкото и точната преценка“[9].
Въстанието създава огромна историческа литература и архив от спомени, дневници, свидетелства, интервюта, периодика, огромен снимков и филмов материал. Мащабни архиви се съхраняват в Музея на Варшавското въстание (създаден през 2004 г.) и от Дружеството на паметта за Варшавското въстание. Въстанието е болеща тема в художествената и художествено-документалната литература, в есеистиката и публицистиката. Дневници от въстанието пишат Мария Домбровска, Зофия Налковска, Мария Роджевичувна, Леон Бучковски, Карол Ижиковски, Мирон Бялошевски. За едни от най-важните прозаически творби са считани: „Колумбовци. Набор 20“ (откъдето идва и едно от имената на поколението) на Роман Братни, „В разрушения дом“ на Ян Добрачински, „Записки от рождението на младия варшавянин“ на Йежи Ставински, „Зеленина върху кратера“ на Мелхиор Ванкович, „Квартирата на божиите грешници“ на Владислав Зембжицки, „Поход през ада“ на Станислав Подлевски, „W“. Канал“ на Йежи Ставински (по която е правен филмът „Канал“), „Зошка“ и „Парасол“. Разказ за някои хора и някои акции на двата скаутски батальона“ на Йежи Камински. Едни от най-въздействащите поетически творби, свързани с жертвената трагика на въстанието, са написани от Анна Швиричинска (1909–1984) – санитарка по време на въстанието.
Настоящият брой представя частици от литературата на и за въстанието, а също и няколко гледни точки към него – от апологетичната до критичната, от възпоминателната до аналитичната перспектива, които подсказват огромния полемичен потенциал около паметта за събитието. Трудностите с осигуряване на права са един от факторите за селекцията, желанието да се обхванат различните позиции – друг. Изказваме благодарност на Музея на Варшавското въстание (за текстовете на Бартошевски, Бервинска и за изложбата „Пътуването на богините“), на Вавжинец Римкевич за текста от „Kinderszenen“ на Ярослав Римкевич, на Людмила Адамска за стиховете на Анна Швиричинска, на Хенк Проеме и ZAiKS за фрагментите от „Дневника“ на Бялошевски, на авторите на критическите текстове и преводачите. И разбира се, на Полския институт в София, който направи възможен този брой.

[5] Пак там, с. 265.
[6] Bartelski, L. цит. съч., с. 165.
[7] Вж. Czechanowski, J., цит. съч., с. 46.
[8] Bartelski, L., цит. съч. с. 55.
[9] Davies, N. *Powstanie’44*., Kraków: Znak, 2004. s. 7.

КОНФЕРЕНЦИЯ

100 години от рождението на писателя Йордан Вълчев

Национална юбилейна научна конференция на Департамент „Нова българистика“ в Нов български университет и на Катедра „Българска литература“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 16 декември, понеделник, 2024 г., 10 часа, зала 310

Приветствие от д-р Владка Вълчева - съпругата на писателя
Проф. Пламен Дойнов. *Пътят към Боеве и към Концлагера*
Проф. Михаил Неделчев. *Политическата личност на Йордан Вълчев*
Проф. Антония Велкова-Гайдаржиева. *Първите отзиви за “Боеве” и началото на критическите барикади*
Доц. Елка Трайкова. *Полемиките около Йордан Вълчев*
Доц. Мая Ангелова. *Военните разкази на Йордан Вълчев след “Боеве”*
Проф. Пенка Радева. *Разказът „Капитанът от Петрич“ на Йордан Вълчев – апотеоз на Нова България и на българското*
Доц. Морис Фадел. *Историческите романи на Йордан Вълчев*
Доц. Ния Радева. *Езиково-стилови особености в прозата на Йордан Вълчев*
Доц. Мария Огойска. *Евангелската тема при Йордан Вълчев*
Дискусия

Обедна почивка
Проф. Димитър Михайлов. Йордан Вълчев - автопортрет
Доц. Биляна Курташева. *Есеистът Йордан Вълчев*
Доц. Йордан Ефтимов. *Магически реализъм ли са разказите в „Родихме се змейове“?*
Проф. Сава Василев. *Йордан Вълчев за писателите и литературата*
Проф. Иван Станков. *Акад. Иван Радев и/за Йордан Вълчев*
Доц. Руси Русев. *Писмовната връзка между Йордан Вълчев и акад. Иван Радев от гледна точка на лингвоперсоналистичното*
Д-р Милена Ангелова. *Йордан Вълчев в „преработвателната индустрия“ на партизанската мемоаристика*
Заключителна дискусия и обобщения
В дните на провеждането на Юбилейната конференция, посветена на Йордан Вълчев, в представително фоайе във Великотърновския университет ще бъде открита изложба с експонати от архива на писателя

Въстанието като взрив на безумие*

Ярослав Марек Римкевич

По различни поводи, често пропагандни, Варшавското въстание е представяно като силен взрив на безумие. Най-често това е правено от комунистите, но не си струва да се занимаваме с техните пасквили на тази тема, защото се знае добре по чия заръка и с каква цел са правени. За комунистите е важно да покажат поляците като хора, за които някой трябва да се погрижи (да им сложи усмирителна риза) – нищо повече не може да се каже по тази тема и не си струва. Но има също и такива историци, които, макар и да нямат много общо с комунистите, а дори са считани от тях за врагове на комунизма, гледат на въстанието и особено на неговите причини точно както и те – като страшно дело на безумци. Ако говорим за такива хора, които не са купени от руснаците или германците, а пишат според собственото си убеждение, то най-интересният случай е главата за политическата история на въстанието в третия том от голямото произведение на Владислав Побуг-Малиновски „Най-нова политическа история на Полша“ (*Najnowsza historia polityczna Polski*). Побуг-Малиновски работи над творбата си в емиграция (огромният, почти хиляда страници том на „Най-новата история“ се появява в авторски самиздат и благодарение на предварителен абонамент през 1960 г. в Лондон), следователно не е трябвало както историците в страната (подложени на комунистическа цензура) да се съобразява с каквото и да било мнение и с каквито и да е последици – можел е да пише, каквото си мисли. […] Всички, които имат нещо общо с въстанието – тези, които са го започнали, а също и тези, които са взели участие в него – Побуг смята за безумци. Не е съвсем ясно (и по-скоро не може да се потвърди) какво има предвид, когато употребява тази дума – дали ѝ придава метафоричен смисъл (това би било своего рода метафорично изречено порицание), или двамата генерали, Тадеуш Бур Коморовски и Тадеуш Пелчински „Гжегож“, са според него автентични луди. Струва ми се (но не мога да го докажа), че думите „безумец“ и „безумие“ (употребявани многократно) функционират при Побуг и в двете значения. Той счита Бур, Пелчински, а също и Хрушчел, а също и министрите от полското правителство в Лондон за безумци с болен ум, за маниаци, обсебени от безумна идея, а също така донякъде иска (може би неприятно и остро) да ги заклейми. Това заклеймяване има своя много ясен (и може би не един, но съвсем достатъчен) повод – Малиновски счита Варшавското въстание за „най-голямото нещастие“ в историята на Полша. […] Приемайки Варшавското въстание като най-голямото ни историческо нещастие, Побуг-Малиновски опростява задачата си (да квалифицира като безумци всички, които са взели участие в него). Защото не забелязва, че това най-голямо полско нещастие е всъщност най-голямото събитие в историята на Полша. И ако погледнем така, то думата „нещастие“ променя своя смисъл. Мощният юмрук на батальоните на Армия Крайова, юмрукът на „Зошка“, „Хробри“ и „Лукашински“ удря германците и им показва кои са и какво могат поляците – дори без да притежават танкове, оръдия, бронирани влакове и самолети, – а последиците от това ще станат видими (в нашата национална психика, а следователно и в историческите събития) през вековете. Добре би било и германците да го запомнят – за цяла вечност. Написах, че квалификацията на автора на „Най-новата история“ обхваща всички участници във въстанието, водачи и войници, но очевидно между едните и другите има според него голяма разлика – тези първите, водачите на въстанието, Побуг счита за безумци негодници, а другите – за безумци герои. Войниците са безумци според него, защото загиват без смисъл, или именно – безумно. „Това става – четем във фрагмента, описващ първия ден на въстанието – посред бял ден, често на открито, често немският огън покосява тези героични безумци, разпръсква ги и ги приковава така, че не могат нито да се хвърлят напред, нито да се оттеглят“. Но авторът на „Най-новата история“ се интересува (това е разбираемо, все пак пише политическа история) не само от тези войници безумци, които изпълняват заповедите на своите офицери, но преди всичко от тези офицери, безумци негодници, които предизвикват с безумието си въстанието, а после, когато избухва, го ръководят безумно, а също и от тези политици, които не само не са възпрели офицерите, но и са ги тласкали към безумието, а впоследствие и сами изпадат в него. Цялата глава на „Най-новата история“, която разказва за въстанието, е по същността си опит за описание (дори не за разбиране, а само точно описание) на действията на неколцина или няколкостотин безумци. Въстанието, твърди Побуг-Малиновски, е предизвикано от „слепия инстинкт към борба“ на водачите от Армия Крайова (тези думи засягат Тадеуш Пелчински и Антони Хрушчел), а тези водачи, когато решенията им довеждат до нещастието, се оказват на всичкото отгоре нещастни страхливци. Когато коментира по-късните свидетелства на офицерите от Главното командване, Побуг пише: „тежестта на отговорността за безумното решение борбата да започне е толкова страшна и голяма, че предизвиква не само малодушни опити за бягство от отговорността […], но също и опити за отхвърляне на каквато и да било връзка с това решение“. Понеже въстанието се оказва страшно нещастие, а това нещастие е можело да бъде лесно избегнато, водачите на Армия Крайова и хората, които „по една или друга случайност“ се озовават „пред кормилото, както на Лондонското управление, така и нелегалното в страната“, трябва да бъдат сурово наказани, твърди авторът на „Най-новата история“, „заслужават смъртно наказание най-малкото чрез разстрел“. Това трябва да е наказание за „невъзможността им да разузнаят нито ситуацията, нито смисъла на приближаващите събития, а въпреки това да проявят високомерна амбиция […] да поемат на плещите си тежестта на решението“. Побуг изброява имената на безумците, които са взели решението и които би трябвало „да се разстрелят“: „Въстанието във Варшава избухва, защото решение за това вземат Миколайчик, Квапински, Бур-Коморовски, Пелчински, Янковски“. Тук очевидно се появява въпросът дали безумците, които искат да въстанат срещу германците, са тогава само висшите офицери във Варшава и министрите в Лондон, следователно само тези, които вземат фаталното (според Побуг) решение – или може би всички поляци? Ако приемем идеята, че за избухването на въстанието е било решаващо нечие обезумяване, то би било основателно твърдението, че тогава обезумява цялото общество. Поляците – такъв възглед не е неоснователен – биха могли да изпаднат в безумие, да полудеят, да загубят чувството си за действителност вследствие от немските екзекуции, немските изтезания, немските изселвания, цялата тази немска жестокост. Във въстанието, когато то се развихря, несъмнено има нещо като амок, такъв прекрасен амок се вижда в действията на най-добрите, най-дисциплинираните единици на Дирекцията по диверсии на Армия Крайова. Според Побуг в състояние на безумие изпадат тези, които имат властта да решават, и те налагат безумието си над всички други. „Слепият инстинкт към борба“ обзема водачите на Армия Крайова, в същото време обществото се управлява или поне иска да се управлява от здравия разсъдък – както четем в „Най-новата история“, „то е и по-мъдро и по-предвидливо, и по-внимателно от своето нелегално ръководство“. Побуг, съгласно своите политически симпатии, поддържа тезата, че въстанието със сигурност е нямало да избухне, ако окончателното решение по този въпрос е било взето от някой друг – някакви други водачи или някакви други политици. „Пилсудчиците казват много ясно, аргументирайки се, че […] всяка въстаническа акция може да бъде само безумие, само още по-голямо затягане на червеното въже върху полската шия“. Също така и Върховният главнокомандващ, Кажимеж Сосновски, според Побуг не би допуснал никога, само да му беше възможно, избухването на въстанието. […]

Веднага се вижда, че става дума за важен въпрос, за сериозен историософски въпрос – дали историята обезумява тогава, когато обезумяват малко хора, които решават нейния ход, или обезумява, когато обезумяват всички – цели народи? Но сега няма да се занимаваме с това, а авторът на „Най-новата история“ изобщо не се интересува от такива историософски въпроси, това не е неговият предмет. Какво да правим в този случай с идеята на Побуг-Малиновски, как да я разбираме? Дори ако приемем, че Варшавското въстание е предизвикано от безумци и окончателно, само по себе си, по своето съдържание и в своята история, е било голям взрив на безумие, то четейки „Най-новата история“, ще трябва да потвърдим, че лекарската диагноза на нейния автор е повърхностна, непълна, фрагментарна – това е диагнозата на едната страна от историята, на единия ѝ изглед и дори затова тя е не толкова несправедлива, колкото недостатъчна. Побуг-Малиновски (и това именно е сериозната грешка на този историк) гледа на въстанието само от едната, своята, т.е. полската гледна точка. Т.е. от гледната точка на полския интерес (следвоенен – така, както си го е представял) и полското бъдеще (също следвоенно – такова, каквото би могло да бъде, ако не беше избухнало въстанието). В същото време той не гледа на него (а това е задължение на всеки историк, който пише за тези събития – ако иска да открие тайната им и да ги види в дълбочина) от другата също важна гледна точка – откъм немската страна. Въстанието, неговият тогавашен смисъл и неговото бъдещо (историческо) значение, може да се разбере само ако се гледа на него откъм полската и немската страна. Подминавайки тази втора гледна точка (а всъщност – признавайки или показвайки, че такава гледна точка няма, че въобще не е съществувала), когато Побуг обвинява в безумие поляците, той пренебрегва нещо изключително важно. На всичкото отгоре съвсем очевидно, нещо, което няма начин да не бъде видяно,

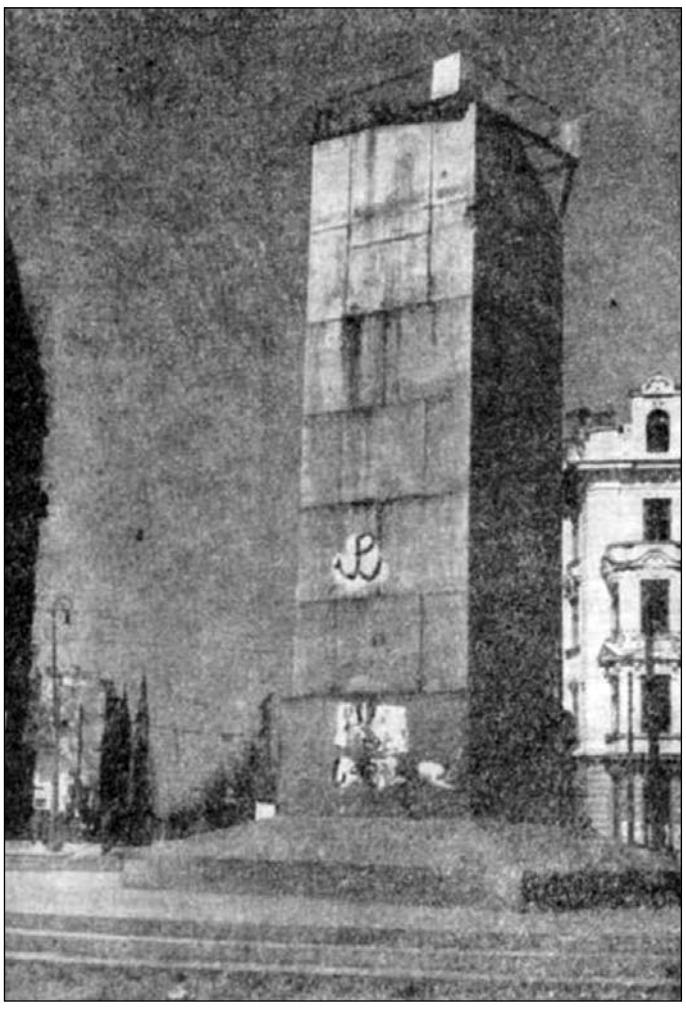

Котвата, символ на „Воюваща Полша“, нарисувана на постамента на „Паметника на пилота“ на пл. „Уния Любелска“ (неизвестен фотограф, източник: Jerzy Kasprzak ps. Albatros, „Tropami powstańczej przesyłki”, 1972, взето от Wikimedia commons, public domain)

когато се изследва историята на немската война, когато се влиза дори в повърхностен контакт с тази история. Не може да не се забележи това, защото то е най-отгоре, веднага се вижда, веднага се проявява. Слепотата, както това трябва да се назове, на Побуг-Малиновски е напълно неразбираема за мен, не успявам да си я обясня, не виждам същинските ѝ причини. Авторът на „Най-новата политическа история“ не е видял, че безумието на поляците, които се решават на своето безумно въстание, е единствено отговор на безумието, срещу което застават, с което трябва да се съизмерят и преборят – а то е такова, че да се преборят с него е страшно трудно, толкова трудно, че не би се преборил никой друг народ. Това безумие, на което поляците отговарят със свое безумие, може да се нарече безумие на войната или безумие на немската война, но тогава бихме схематизирали неговия феномен – а то е съвсем конкретно, то е пред очите ни, който го е видял, не ще го забрави. Безумието на поляците е отговор на безумието на германците. А това означава – на безумието на избиването, в което попадат по някакви неразбираеми причини немските убийци. Това е нещо неразбираемо, нещо, което не намира обяснение, нещо, покрито с тайна, нещо именно безумно – и продължава да бъде такова (макар и да са минали десетилетия от това събитие). „Хитлер – пише Побуг-Малиновски – ще отговори на известието за избухването с беса на яростта. […] Затова няма никакво съмнение, че неразумното и фатално решение за въстанието става повод за вилнеенето на немския бяс и оставя Варшава на нейния произвол“. Било е обаче точно обратното – през август 1944 г. бесът на немската ярост и нейния Хитлер са били добре познати на поляците (от пет години) и тези бесни действия на германците, тяхното безумно заслепение и безумна жестокост предизвикват тогава лудостта на поляците. Дори ако признаем полското национално безумие (това, което се е проявявало през миналите векове) за нещо дълбоко и трайно, нещо по рождение, дори ако признаем, че е нещо, което се корени в най-дълбоките пластове на нашата история и национална психика, и че идва оттам и от някаква славянска дълбина и е като мъгла, славянска или праславянска, която ни заобикаля и ни повелява да безумстваме, – то през 1944 г. това е само отговор, нищо повече. Ако го разберем така, ще трябва да признаем, че това е единствен и неизбежен отговор. Трябвало е да се справим с немското избиване, с неговия абсурд, да кажем на германците, че тяхното безумие се натъква на нещо, с което (в продължение на векове, ако искат да живеят до нас) трябва да се съобразят. На тяхното безумие в избиването поляците е трябвало да отговорят със собствено безумие – ако са искали да съществуват на земното кълбо.

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

Преводът е направен по Jarosław Marek Rymkiewicz, *Kinderszenen*, Warszawa, 2008, s. 185–192.

* Изказваме благодарност на сина на писателя Вавжинец Римкевич, полски философ и писател, за предоставените права. Книгата е дискутирана по време на основания от него Фестивал на Римкевич през тази година в Музея на Варшавското въстание.

Лешек Колаковски, „Какво ни питат великите философи“, прев. Правда Спасова, „Сонм“, 2024.

Книгата обхваща лекции по философия, излъчени по телевизията и привлекли голям интерес. Представени са философски системи на знаменити философи с акцент върху въпроси с нравствено-философски характер. Представени са: Сократ, Платон, Аристотел, Августин, Тома Аквински, Майстер Екхарт, Декарт, Паскал, Лайбниц, Хюм, Кант, Киркегор, Ницше, Хусерл, Хайдегер. Това е шестата книга на полския философ в българско издание и третата в превод на Правда Спасова, издадена в издателство „Сонм“.

Ян Полковски, „Когато Бог се колебае. Избрани стихове“, прев. Лъчезар Селяшки, „Ерго“, 2024.

Томът е първото българско книжно издание на поезията на Ян Полковски, поет, писател и активист на „Солидарност“. Включва стихове от двутомника със стихове под същото заглавие (1917–2017; 2018–2022) с предговор на Юзеф Рушар, един от най-добрите познавачи на поезията на Полковски. Стиховете на Полковски са искрени и автентични като послание и изповед на човека от Източна Европа, обременен от историята и търсещ изцеление в природата и поезията. Те споделят моралните и екзистенциални търсения на Милош, Херберт и Ружевич.

Витолд Гомбрович, „Фердидурке“, прев. Димитрина Лау-Буковска, „Ника“, 2024.

Книгата е второ българско издание на едно от най-известните произведения на големия новатор Витолд Гомбрович, водещ представител на гротесково-фантастичното течение в междувоенната литература. Считан за предшественик на екзистенциализма. Една от първите прояви на концепцията му за формата и съзряването. Изданието е юбилейно, посветено на 120 години от рождението на писателя.

Опустошено общество, надигаща се от руините Варшава

Силвия Хутник

Мащабът на унищожението във Варшава се изчислява различно в зависимост от периода на разрушенията и бомбардировките (септември 1939, въстанието в гетото или Варшавското въстание, акцията по систематичното опожаряване на града след потушаването на въстанието до 1945 г.), а също така от подялбата на жилищни сгради, публична собственост, инфраструктура и комуникационни връзки (улици, мостове), както и според кварталите (административно деление). Най-често се подават следните щети: 84% цялостно унищожение на столицата откъм левия бряг на Висла; по-конкретно 72% от жилищните сгради, 60% от парковете и 90% от паметниците[1]. Тези цифри свидетелстват за разрушенията, задвижват въображението и обясняват защо следвоенна Варшава оставя впечатление за „опустошен град“, чието унищожение се сравнява със *sacco di Roma*. Изброяването на военните щети представлява и елемент на убеждаване или дори пропаганда с цел възстановяването на столицата. В официалния дискурс често се използват сравнения („количеството отломки в „Муранув“ е равно по обем на шестдесет варшавски небостъргача като Пруденшъл“, „не можем да се задоволим с досегашните постижения. Нашето горещо желание е да се появят сгради, достойни за нашата велика епоха. Достойни за нашия народ“), които да стимулират обществените дарения за столицата. Трябва да я възстанови „целият народ“ (както гласи лозунгът, който и до днес може да се види на фасадата на сградата на магазин „Емпик“ на кръстовището на „Алейе Йерозолимске“ и „Нови Швят“). Тя трябва да се възстанови в името на новата система, където Полската народна република трябва да създаде на този народ условията за съвместно вземане на решенията както за собствената му съдба, така и за общия, соцреалистически вид на града. Всичко в името на грижата, защото „с грижа за човека е пропито всичко, което строим и вършим във Варшава. Да не задълбаваме повече в темата!“. Обаче си заслужава да продължим да се занимаваме с нея, защото не става дума за самата архитектура, а за властта над душите.

Соцстроежът и жителите на Варшава

Над двадесет милиона кубични метра отломки от тухли и друг материал служат за реконструирането на града, както и за изграждането на нови обекти. „Градът се издига от руините“, пише Гжегож Косон в своята поетическа книга „Руини, или картини на победата“ (*Gruzy, czyli obrazy zwycięstwa*) и в това няма много преувеличение. За съвременния възприемател въздействаща е пластичната творба на Тимек Боровски „Руини над Варшава“ (*Gruz nad Warszawą*, 2015), в която се вижда панорама на столицата с небостъргачите на преден план (включително Дворецът на културата). Над тях се издига огромен масив, който изглежда като скала. Колажът визуализира обема на премахнатите отломки от тази част на Варшава по време на възстановяването ѝ.
Пейзажът на града, който изплува от руините, е доминиращ и се появява както в спомените, така и в произведенията от следвоенния период. Приканва към размисъл за обхвата на разрухата след Варшавското въстание, както и към описание на реалните на живот в домове, които практически не стават за обитаване. И макар че би било добре в този период „да затвориш очи, уморени от гледката на руините“, перспективата на унищожения град не позволява да бъде забравена.
Особено силно на въображението въздействат снимките, които разкриват мащаба на разрухата. В тях има тихо обвинение, но и призив към нормализиране. Цветарката, която поставя кофи и се намира край изгоряла сграда, от която стърчат железни колове. Маса с покривка, която се намира в стая без стени. Надпис „баня „Диана“ е отворена“ на стената, зад която се виждат останките на сградата при ул. „Хмелна“. Любопитно е, че тези снимки са правени както веднага след войната, през 1945 г., когато хората започват да се връщат по домовете си (или към това, което е останало от тях), така и по-късно. Някои части на града са възстановени по-бавно от „Шрудмешче“, а и в центъра дълго не са разчистени разрушените сгради. Понякога стоят с години.
На снимките на фотографките Зофия Хоментовска и Мария Хшоншчова (която снима основно терените на бившето гето) са сравнени останките от сгради, т.е. останките от стария свят, с елементи от възраждащото се всекидневие. Например на снимка на Хоментовска от 1945 г. се вижда построената на площад „Тшех Кшижи“ дървена барака. На всяка от нейните стени с бяла боя е написано „Маникюр и педикюр на място“. Вероятно става въпрос за юли или август 1945 г., заснетите минувачи са с летни дрехи. Фотографката Мария Хшоншчова също е с ефирна рокля. Случва се двете да заснемат едни и същи места. Така че на една от снимките е Мария Хшоншчова, която седи пред временния козметичен салон на фрагмент от колона, останки от унищожената църква „Св. Александер“. В книгата за следвоенната мода „Това не са моите камили“ (*To nie są moje wielbłądy*) Александра Бочковска цитира думите на Ядвига Грабовска, която в същата година, когато са заснети споменатите снимки, открива моден салон „Феникс“. След години обяснява това решение: „Смятах, че е изключително важно за психическото възраждане да се убедим, че въпреки всички ужаси, които се случиха, и въпреки това, че все още е толкова трудно, трябва да водим нормален, пълноценен живот, в което се включват също дрехите и красотата“. В средата на петдесетте години Грабовска отваря моден салон „Ева“ на ул. „Ординацка“, където – цитирам детайлния Олгерд Будревич – „работят 45 шивачи и модели“. Салонът е описван като „Мека“ на следвоенната елегантност, а самата Грабовска се споменава редом с Барбара Хоф като „майка на полската мода в ПНР“.
Но нормалността изглежда открадната измежду унищожените улици.
Хоментовска пише в дневника си: „Заминах за Варшава – не я намерих – отишла си е, липсва, изчезнала е, направо не е за вярване. Пусто, тъжно, черно“. Писателят Марек Новаковски споменава за домовете и руините, които са буквално скрити в тъмнина. [Леополд] Тирманд в „Злият“ обяснява феномена на възстановяването на столицата – тухленото тяло на останките от града е съживено от „горещия дух“ на обитателите:

> Варшавският прах… Варшавският прах и мръсотия от времето на съграждане… Един от философите е изчислил, че варшавските жители вдишвали тогава четири тухли годишно. Те вдишват строежа – това не е метафора, а тежка, прашна, тухлена и мръсна истина. Затова трябва много да обичаш своя град, за да го съграждаш наново с цената на собствения си дух. И може би затова Варшава от бойно поле на развалините и руините отново стана някогашната Варшава, вечната Варшава, същата тази Варшава – въпреки новите форми на улиците и очертанията на домовете, обитателите ѝ я връщат към живот, вдъхвайки в нейното тухлено тяло своя собствен, горещ дух.

Това е „прашно мъчение – защото как да се почиства мръсотията, когато вместо метли хората държат в ръце чукове“.
Това напомня героите на филма „Съкровище“ (*Skarb,* 1948) на Леонард Бучковски, които отчаяно се борят за собствен дом, за пространство за любов и обикновен живот – тук важна роля играят подарените за сватбата лампа, тиган и книгата „Какво трябва да знае всяка съпруга“. Когато се оказва, че мечтаното семейно гнездо е пълно със съквартиранти и няма как да разполага и с миг за себе си, младата двойка се покатерва на развалините на близката сграда и оттам гледа към града, който изведнъж изглежда като обетована земя. Изпълнен с живот, блясък и светлина, отгоре градът изглежда като типична метрополия, в която тече интересен живот. Живот, заглушен от ехото на срутващите се стени. Също като в описанието от „Експрес вечорни“, което засяга един от празничните походи по улиците на „Шрудмешче“: „Грохотът на трамваите заглушава възгласите. Във въздуха литват шапки и каскети, а от балконите се развяват кърпи и знаменца“. Сякаш радостта може да преобрази руините в усвоено пространство.
Когато „руините не дават топлина“, само горещото чувство може да допринесе за появата на връзка между обитателите и града. Както пише Гжегож Косон в цитираната вече поема „Руини, или картини на победата“, градът оцелява, а обитателите му „поддържат любовта към града. А градът е в тях. Не може да се унищожи градът, докато съществува в разговорите. В думите. В сърцата“.
Гледката от високо е една от стратегиите за търсене на красота в унищожения град. За това пише Мишел дьо Серто: погледът към града от височина е погледът на владетеля; докато „там долу“ и перспективата на мравката принадлежат на обикновените обитатели. Тяхното „тяло се подчинява на пълнежа и на свободните места в градския текст, който те изписват, без сами да могат да го четат“[2]. Минувачите, обикновените актьори на градския спектакъл, инициират събитията, но не могат да се откъснат от собствената си перспектива „от долу“. В същото време не могат да разберат това, в което участват.
Част от снимките на възстановяването на Варшава са направени от птичи полет. Площад „Конституция“ обикновено е сниман от прозорците на хотел „МДМ“[3]. По подобен начин е документирано полагането на ул. „Маршалковска“ или площад „Дефилада“ – снимките са правени от високо, за да се подчертае мащабът на промените и да се обърне внимание на монументалността на новите сгради, като едновременно се намали гледката на руините около строящия се впечатляващ Дворец на културата или продължението на уличните лампи по „Алейе Йерозолимске“. Понякога и обикновеният гражданин може да погледне панорамно към града. В самото начало на строежа на Двореца на културата е издигната дървена платформа, която да служи като временна тераса с гледка за онези, които искат да наблюдават напредъка на работата. От платформата се възползват официални делегации и специални групи, например по време на екскурзии на членовете на трудовите синдикати и работниците от различни професии. Ако се помни положението на улиците и тротоарите на тогавашния град, възможността да се възползват от терасата, издигаща хората над отломките, калта и руините, е практична, независимо от гледката.
Мирон Бялошевски използва шанса да погледне града от горе – като репортер на вестника „Вечур“ сам се превръща

[1] С оглед на обема не са подадени библиографските източници, които могат да бъдат открити в оригиналната публикация на полски език. – Бел. прев.

[2] Цит. по М. дьо Серто, *Изобретяване на всекидневието.* Прев. от френски Е. Грекова. София: Лик, 2002, с. 177. – Бел. прев.

[3] *Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa* (Маршалковски жилищен квартал) е голям строителен проект в центъра на Варшава, осъществен в началото на 50-те години. – Бел. прев.

във фигурата на Човека паяк, който се изкачва по предвоенния „Пруденшъл“, по неговия скелет, който след въстанието е заплашен от разруха. В своя текст, допълнен от снимки, които документират това събитие, пише: „на дванайсетия етаж трябва да се премине по тясната повърхност на клатеща се греда над пропастта, чието дъно е партерът“. Бялошевски двукратно изминава този маршрут, защото първия път се оказва, че придружаващият го фотограф е забравил да сложи лента във фотоапарата си. Варшавският алпинизъм за читателите на вестника е доказателство, че градът съществува дори някъде високо, там, където неговите останки докосват небето. Поетът вижда отломките, руините. Останките от сгради вместо центъра на Варшава. Благодарение на тяхното изобразяване и едновременно с това приемане той предава на другите картината на унищожените сгради. Сякаш ги превръща в планини, които да се покорят. Антропологичното осмисляне на въпроса за руините и разрушения град предполага появата на нова, следвоенна идентичност върху това, което е останало. Това е свързано и с въпроса за културната памет. Историкът Марчин Заремба използва определението „опустошено общество“, за да обясни какво представлява следвоенната колективна памет. Смята, че след войната жителите и жителките на Полша имат много идентичности, между които семейна (насочена към запазване и грижа за най-доброто за близките) и национална (в голяма степен ксенофобска и травматизирана), а между тях зее социологическата бездна – „опустошението“ на общественото съзнание през пепелищата на дотогавашната ценностна система и това, което се появява на нейно място.
И така руините стават идентичностен или символичен елемент. Останките на града напомнят за унищоженията, които са извършени от немските войски, както и за мащаба на безвъзвратно изгубените сгради и градоустройство. За това разказва например изложбата „Варшава обвинява“, която е организирана през май 1945 г. в Националния музей. Подготвена е по нареждане на Бюрото за възстановяване на столицата, представя останки след окупацията – възвърнатите музейни експонати, унищожените предмети и артефакти. Руините и отломките стават ням символ на войната и нейните последици за живота на хората.
В документалния филм „Варшава 1956“ (реж. Йежи Босак и Ярослав Бжозовски), който принадлежи към т.нар. „черна серия“, засягаща проблемите на тогавашния град, виждаме ясно, че руините могат да представляват не само обвинение, но и заплаха за живеещите сред тях хора. Във филма многократно се споменава определението „пещерни обитатели“, т.е. тези, които живеят в руини на стари сгради, които на практика не стават за обитаване. Това не са вече домове, но още не са купчина отломки. С порутени стени, висящи останки от фасади, продънени покриви. Тези „пещерни обитатели“ живеят повече от десет години след края на войната така, сякаш хитлеристите токущо са напуснали Варшава. След изселването на населението след въстанието немногобройна група остава въпреки всичко и живее в руините – наричат ги „робинзоновци“. Според авторите на филма „Варшава 1956“ в средата на 50-те години в подобна ситуация се намират шест хиляди „пещерни обитатели“. Филмът цели да предизвика шок сред тези, които обръщат внимание единствено на новите сгради и белите стени на квартал „Мураноу“ или „МДМ“. В документалния филм ясно се вижда влиянието на разведряването, което дава смелост на творците и позволява да се покажат скандалните условия за живот в столицата. Дървеници, мухи, плъхове, деца, което за по-безопасно е завързано с въже за леглото, както и въздействащият финал с игрите сред разрухата. Вече я няма оптимистичната „красота на социалистическия град“. Финалният кадър с адреса на „пещерните обитатели“ – „Полна 28/30“ – посочва мястото, където начинът, по който живеят хората, отрича пропагандните образи в пресата или във фрагментите от „Полската филмова хроника“. Това не просто разкрива промените, които настъпват в разказването за Варшава след 1956 г., но и свидетелства в какви условия (а дори и по-лоши) са живеели хората в предишните години.
Варшава е също така „надигаща се от руините“, както определя следвоенното възстановяване Владислав Броневски в стихотворението със същото заглавие (*Warszawa zgruzowstała*), което първоначално се появява в тома „Надежда“ от 1951 г. В него приканва да се почистят отломките с булдозери, които трябва да минат „през тези кървави тухли“, през това, което е останало от някогашните строежи. Броневски предвещава идването на Великия строител, който ще върви през града, ще изгражда „друга Варшава“, защото вече „стига толкова сълзи по руините“. Фигурата на строителя, чиито рамене достигат небосклона, а всяка стъпка е като земетресение, напомня супергероя, който ще се справи с огромните разрушения. „Надигаща се от руините“ означава не само това, че Варшава е непобеден град, но препраща и към историята. Новият град от стари тухли не само напомня легендата за възраждащия се от пепелта Феникс, но и миналото, вписано във възраждащата се Варшава. Дори ако това минало не е съвместимо със соцреалистическата визия. Независимо от семантиката на руините, те трябва да се разчистят колкото се може по-бързо. Тяхното всекидневно присъствие прави нормалното живеене невъзможно. В крайна сметка вдишването на четири тухли годишно, за което пише Тирманд в „Злият“, може да доведе най-малкото до загуба на здравето за обитателите на града. За тези тухли пише и Кажимеж Кожневски в „Петицата от ул. Барска“ (*Piątka z ulicy Barskiej*):

> Прахът от разпадащите се руини и изгражданите домове беше чумата на този град. Атакуваше очите и гърлото. Наскоро един вестник отпечата сатирична шега, според която всеки столичен жител годишно поглъща тухла и половина.
> – Е, тухла и половина годишно; през целия си живот, дори да е дълъг, пак няма да погълнеш и половината стена на едната си стая!
> – Но пък затова половин милион жители годишно изяжда седемстотин и петдесет хиляди тухли, за две години – милион и половина, за четири – три милиона, за осем – шест, за шестнайсет…
> – По този начин едно поколение ще изяде над двадесет милиона тухли, което приравнено към цената в полски злоти…
> – Тогава по-добре направо да ядеш пари. По-бързо ще ги изядеш!
> – Но банкнотата не е вкусна, хартията дращи в стомаха, а малките дози тухла са съвсем, съвсем прилични…

Също като при Броневски, в романа се използва и метафората за свръхсилата, която би помогнала да се премахнат следите от военната разруха – булдозерът трябва да изтика пред себе си отломките и да „обръсне до кожа каменното хълмче от натрошените тухли, които от три години са се сраснали със земята“. Натрошените тухли се издигат във въздуха; при по-силни повеи вятърът „вкарва в очите и устите на минувачите тухления прах; навсякъде се разсипваха руините“.
В документалния филм „Завръщане в Старе място“ (*Powrót na Stare Miasto*, 1953, реж. Йежи Босак) гледаме само развалини през първите няколко минути. „Тук беше Старе място“, слушаме драматичния глас на лектора Анджей Лапицки. На екрана отломки и руини, а също така следващите етапи от разрухата на това, което е останало. Появяват се и фигури – на строителите. На заден план хорът пее „Напред, Варшаво“ – песен, известна като „Варшавянка от 1905 година“:

> [...]
> Това е свят лозунг, песен на възкресението,
> Това е триумф на работата – на справедливостта.
> Това е зората на побратимяването на всички народи!
> Напред, Варшаво!
> Към кървава борба,
> Свята и праведна,
> Марш, марш, Варшаво!

Да добавим, че тази песен е създадена през 1880 г. в X павилион на Варшавската цитадела. Призивът към борба обаче се оказва дотолкова универсален, че е актуален и през 1955 г. Този път кървавата битка е насочена срещу руините, а триумфът на труда означава преизпълнение на нормите и съвместни усилия. Коментиращият във филма се удивлява на силата, която издига Варшава „камък по камък, тухла по тухла, къща по къща“. Градът става все по-красив, макар че в контекста на „Старе място“ адекватен се оказва въпросът, който се появява на екрана – „дали може да се изгради наново миналото?“.
Опустошеният пейзаж вдъхновява и търсенето на фантастични елементи. При Кожневски „стърчат останките от руините, приказно ретуширани на лунна светлина“, виждат се „заплашителните, макар и живописни амфитеатри на отломките“. В спомените на Марек Новаковски четем: „Варшава беше океан. Океан от отломки с архипелази от оцелели сгради“.
Материалните и моралните отломки на разрушената Варшава понякога доминират над образа на възстановяването на града. Ярослав Ивашкевич пише за всекидневния живот в руините:

> Този, който не помни тези времена, дори не може да си представи каква беше тишината на варшавските руини [...]. Понякога се отбивах в пустите дворове на разрушените къщи. Веднага в тези дворове ме обгръщаше специфична, запомняща се, особена тишина, допълнена от мириса на пепелище и лека смрад на разлагащо се.

Тишината се наслагва върху шума от строежите и това, което остава от града.

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по Sylwia Chutnik, *Miasto zgruzowstałe. Codzienność Warszawy w latach 1954–1955.* Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2020.

Гледка отвисоко от ул. „Шлепа“ към руини на ъгъла на ул. „Мьодова“ и „Сенаторска“ (фот. Wiesław Chrzanowski, източник: Jerzy Piorkowski, „Miasto Nieujarzmione”. Warsaw: Iskry, 1957, pp. 228, взето от Wikimedia commons, public domain)

ВИТРИНА

Михаил Неделчев, Младен Влашки, Маргрета Григорова, Венеса Начева, Остап Сливински, Владимир Колев, „Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 година“. Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия“. Т. 1., Издателски център „Боян Пенев“, 2023.

Томът е публикация по едноименния проект (рък. Мариета Гиргинова) и включва три основни части: „Поглед от Виена“, „Полската 1939 година и SOS текстовете на войната“ и „Окървавената епопея“: Украинската култура между националната идентичност, космополитизма и краха на ценности сред тоталитарните идеологии“. Полската част представя историко-политическата ситуация, междувоенните прогностични, профетични и катастрофични текстове за бъдещата военна катастрофа. Алармените текстове на самата война, представени като писма към Европа и света.

Бронислав Вилдщайн, „Време размирно“, прев. Лина Василева, „Ерго“, 2024.

Бронислав Вилдщайн е полски журналист, писател, водещ на радио и телевизионни предавания. Емигрира през 1980 и се завръща през 1989 г. Участва в лустрацията. Книгата представя съдбата на няколко поколения от рода Брокови, оплетени в историята на двадесети век, като тръгва от белоруския град Пинск, припомня Октомврийската революция и стига до Третата Жечпосполита.

Юстина Беднарек, „Новите приключения на чорапите – още по-необикновени“, прев. Маргрета Григорова, „Ракета“, 2024.

Юстина Беднарек е журналист и писател, един от водещите автори на детска литература. Това е втората книга от поредицата за приключенията на чорапите, които изчезват в тъмния коридор под пералнята, за да намери всеки от тях своята истинска история и самия себе си. Книгата е написана с изключително креативно въображение и увлекателен дар за разказване, а историите са както интересни, така и поучителни.

Въстание на умрелите. История на паметта 1944–2014

Марчин Напюрковски

Обзор на историята на паметта

Непосредствено след въстанието очевидната и най-належаща потребност на паметта е погребването на десетките хиляди тела, които лежат по улиците на разрушения град. Поради прогонването на почти цялото оцеляло население изпълнението на този дълг към загиналите се забавя през първите няколко месеца. Когато през януари 1945 г. във Варшава, заедно с навлизащата Червена армия и придружаващите я войници на [Зигмунт] Берлинг, се завръщат и жителите, погребването на умрелите е вече належащ морален и логистичен въпрос – труповете навсякъде все пак носят риск от епидемия и невъзможност да се започнат дейностите по възстановяване на града. Скоро погребенията стават и политически въпрос. В официалната версия на историята Варшавското въстание е безотговорна или дори престъпна идея на малка група безумци, повлияни от Лондон. Това е трябвало да се потвърди от предполагаемия факт, че единствено малка част от жителите на Варшава воюва в редиците на Армия Крайова, докато мнозинството е неутрално или на страната на Армия Людова. В същото време стотиците тела на въстаниците доказват противното. Погребването им в поименни гробове, с отличия, и създаването на героичен култ към загиналите би било сериозен удар спрямо тезите на официалната пропаганда. По този начин още от основите си паметта за въстанието получава политическо измерение.

Още по време на първите годишнини от въстанието езикът на паметта става широко споделян код за изразяване на съвременно политическо съдържание. Чрез участието в официалните и неофициалните чествания, чрез коментарите относно правилността на въстанието или просто чрез възпоминанието на умрелите може да се демонстрира индивидуалното отношение към новия ред. Опозиционният характер на паметта се засилва пропорционално на изострянето на позицията на властта спрямо въстанието в периода 1947–1948 и след това при пълната забрана на паметта за него в периода 1949–1954 г. Премахнато от официалната памет, Варшавското въстание става изключителна собственост на антисистемната памет.

С негативното отношение към въстанието по време на сталинисткия терор се свързва и тормозът както към умрелите (затруднения или непозволяване на погребения, забрана за поддръжка на гробовете), така и към тези, които са преживели въстанието и се стараят да култивират неговата памет. Бившите участници в Армия Крайова са стигматизирани, обвинявани в колаборация с фашистите, активните членове на възпоменателни общности са затваряни, в много случаи и измъчвани, а дори лишавани от живот. В тази ситуация останалите на свобода, особено представителите на най-младото поколение ветерани, се озовават пред драматичния избор между възможността да започнат живота си наново в социалистическа Полша и верността към загиналите и затваряните братя по оръжие. В паметта на много бивши войници на АК, техните семейства, но също така в „колективната памет“, формирана чрез клиширани представи или литературни и филмови творби, всички тези несправедливости, изпитани в следвоенния период, стават неразделна част от образа на въстанието, а понякога дори изтласкват или затъмняват паметта за драматичното първично събитие. След 1954 г. Варшавското въстание ще бъде винаги помнено не само като трагедия, която е коствала десетки хиляди жертви, но преди всичко като липсващо, неприсъстващо, фалшифицирано събитие, осъдено на забрава, паметта за което трябва постоянно да се пази и отстоява чрез борба. По време на разведряването след 1956 г. донякъде е смекчена забраната, с която по-рано е обхваната паметта за Варшавското въстание. Тогава се появява и следващият важен елемент от културната памет за него. На наследството на въстанието започват да се позовават и хора, които са 10-15 години по-млади от участниците му. Някогашните ентусиазирани социалистически дейци, разочаровани след разкриването на престъпленията от сталинисткия период, откриват у варшавските въстаници така необходимия им пример за неопетнено с цинизъм геройство. Тази междупоколенческа връзка на младите с други млади ще се превърне от този момент в ключов елемент от културното функциониране на въстанието. Подобна духовна близост с въстаниците изпитва, както изглежда, и манифестиращата на 1 август опозиционна младеж през 80-те години. Могат да се забележат много аналогии и във възприемането на въстанието от страна на днешните тийнейджъри и 20- и 30-годишните, които виждат в героите, възхвалявани в Музея на Варшавското въстание, преди всичко свои връстници.

Ако периодът на сталинизма е време на изтриване от колективната памет на

Гроб на въстаници от батальон „Хробри I“ (фот. Tadeusz Bukowski, източник: Lesław M. Bartelski; Tadeusz Bukowski, „Warszawa w Dniach Powstania 1944”. Warsaw: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1980, pp. 239, взето от Wikimedia commons, public domain)

събитията, които не пасват на официалния наратив, то 60-те години се оказват време на консолидиране на политиката на паметта, в рамките на която – с участието на такива институции като ZBoWiD[1] – се потискат „неподходящите“ елементи от миналото, така че да се впишат в доминиращия дискурс. В този период отново се появява проблемът с избора между сътрудничеството и маргинализацията, на която осъжда оставането извън официалните структури на възпоминание. По това време паметта за въстанието претърпява и силна маскулинизация и милитаризация – цивилните жертви, които не пасват на образа на героичната борба с фашизма, са маргинализирани, техният разказ за Варшавското въстание, който засяга въпросите за страха, липса на усещане за смисъл и сигурност, не може да бъде изразен.

През 70-те и 80-те години последователният стремеж да се запази държавният монопол върху паметта е причината позоваването на историческите събития отново да се превърне в начин за изказване по съвременни теми. Поради липсата на по-директни средства тези практики на паметта стават ключови форми на участие в политическия живот. От средата на 70-те години организирането на алтернативни чествания на историческите събития е една от важните форми на дейността на демократическата опозиция. Опозиционният календар на паметта обхваща отбелязването на въстанията от XIX в., възвръщането на независимостта, полско-болшевишката война, катинското престъпление, а също така комунистическите репресии както от сталинисткия период, така и последвалите потушавания на протести и стачки. Сред всички тези събития Варшавското въстание заема специално място, като включва в себе си паметта за младежкия героизъм, богатата традиция на борба с окупатора и „прокълнатата памет“. През 80-те години 1 август се превръща в същински празник на паметта, който събира на гробището в Повонзки стотици демонстранти, които открито манифестират своята съпротива срещу властта. Август 1944 г. заема своето място в календара на честванията до ноември 1830 и януари 1863 г. и се вписва в дългогодишната традиция на опозиционната памет, обърната срещу чуждата, наложена от горе историческа политика.

Парадоксално маргинализацията на въстанието от страна на властта и опитът да се наложи неговата пропагандна интерпретация допринасят за това неговото значение да нарасне, както и да оцелее и да се засили доминиращият днес „антисистемен“ модел на паметта. По този начин за следващите поколения въстанието става идентично с широко схващания бунт, протеста срещу властта, борбата с фалша и лъжата. Създаваният в тези условия модел на паметта се основава на силното усещане за застрашеност на идентичността и на разделението между „ние“ и „те“, критерий за което става оценката на ключови събития от миналото като Варшавското въстание или катинското престъпление.

Тъй като формите на възпоминание се характеризират със значителна издръжливост (отново: „паметта помни самата себе си“), тази антагонистична черта не изчезва изведнъж с преломната 1989 година. Изглежда обаче, че за известно време остава скрита. След краткия „революционен“ период (между 1989 и 1990 г.), в който политиката на паметта е насочена преди всичко към промяна на системата и откъсване от времената на комунизма, преходът навлиза в дълга „проспективна“ фаза, в която проблематиката за паметта и миналото отчетливо отстъпва място в колективното съзнание на въпросите за настоящето и бъдещето – въпросите за икономическата и политическата модернизация, „догонването“ на Запада и т.н. 2004 година бележи преминаването към третата, „ретроспективна“ фаза на прехода, в рамките на която отношението към миналото е ключово измерение на самоопределението на много политически субекти. Падащата се през тази година шестдесета годишнина от Варшавското въстание неслучайно става символен момент на появата на „нова политика на паметта“ в Полша, заедно с впечатляващия музей, значителен интерес на политиците и широк спектър от повече или по-малко неофициални форми на честване (манифестации на фенове, лепенки по броните на колите, патриотични тениски…).

От перспективата на 2004 г. цялата представена тук история на паметта е вече неразделна част от мита за Варшавското въстание. Репресиите, които засягат паметта в сталинисткия период, спорът за историята през 80-те години, но също и – което е особено важно – пренебрегването, което според някои среди е засегнало Варшавското въстание в „проспективния“ период на прехода, са включени в рамките на мита наравно с геройството на въстаниците. Тази представа е добре разкрита в думите на Лех Качински, по това време кмет на Варшава, изказани през 2004 г. по време на откриването на Музея на Варшавското въстание, за което – според Качински – жителите на града е трябвало да чакат „твърде дълго“[2]. „В продължение на няколко десетилетия – казва кметът – въпреки неспирните кампании, убеждаването на населението в безсмислието или изобщо престъпността на въстанието, 1 август е единственият автентичен национален празник, честван в Полша. Тълпите на Военното гробище, паметниците, литургиите, а по-късно и походите, са израз на това мнение. И израз на това, че националното съзнание на поляците устоява“. Борбата за паметта не свършва обаче през 1989 г. Качински директно задава въпрос: „Защо обаче откриваме този музей едва по време на шестдесетата, а не на петдесетата годишнина от въстанието?“ – „Особеният характер на 1989 и следващите години е причината в нашия живот все още да са мощни силите, за които полската независимост, жива в полските сърца и умове, не е ценност, а заплаха. Сили, за които е по-добре да атакуват паметта за въстанието, отколкото да се борят за неговото припомняне на света, за припомнянето на фактите, които за всеки от нас са очевидни, но които са непознати за други народи или – което е по-лошото – напълно фалшифицирани.“

По този начин, заедно със завръщането на политическия интерес към въстанието, отново се проявява антагонистичният характер на паметта, оформен от нейната история. От тази перспектива освиркването и шумът на гробището в Повонзки, които така възмущават общественото мнение и коментаторите, се оказват изобщо не нови и шокиращи. Те по-скоро представляват завръщане на добре наложените форми на паметта на същото това място в нов политически контекст. Разбира се, това завръщане трябва да ни накара да се замислим! Казва ни все пак нещо много важно и притеснително за съвременна Полша и за протичането на прехода. Очевидно отново определена група хора не се идентифицира със задължаващия политически ред. Петнайсет години след началото на прехода Варшавското въстание, което през целия период на Полската народна република е отправна точка за съпротивата срещу системата от представи и ценности, смятани за чужди и наложени отвън, отново служи за пробен камък и ориентир в новата действителност. Само че „тези“, срещу които се обръща гневът на манифестиращите, вече не са комунисти, а – често недокрай определени – групи, които след промените „са предали паметта“. Поддръжниците на „модернизацията“, обвинявани за това, че до този момент не проявяват необходимото уважение към миналото, се явяват на честванията на годишнините като узурпатори.

Паралелно на новия политически прочит съвременната колективна памет преминава през задълбочен процес на трансформация, свързана с нейното подчиняване в много области на моделите на чествания, които са характерни за постмодерния, неолиберален капитализъм. Днес Варшавското въстание се материализира в публичното пространство през неизброими, разнообразни носители, които създават разпръснат облак от предмети, събития и представи. Под формата на татуировки, тениски и стикери на автомобилните брони въстанието отличава помнещите от тълпата, позволява автоидентификацията и взаимното разпознаване; като настолна игра развлича, учи и възпитава младото поколение в патриотизъм; като музей привлича туристи, осигурява образование и развлечение. Препратки към въстанието се появяват в книги и филми, на дискове и в комикси; Варшавското въстание обединява хиляди участници по време на масови културни събития и възпоминателни церемонии. Освен това,

[1] *Związek Bojowników o Wolność i Demokrację* (Съюз на бойците за свобода и демокрация) – асоциация на ветераните след Втората световна война. – Бел. прев.

[2] С оглед на обема не са подадени библиографските източници, които могат да бъдат открити в оригиналната публикация на полски език. – Бел. прев.

което е интересен аспект, до този момент неизследван в литературата, подобно на най-големите франчайзи (например „Междузвездни войни“) Варшавското въстание има своя собствена естетика – система от разпознаваеми знаци, които включват цветове, избор на шрифтове, дори специфично лого на събитията, каквото е котвата на Воюваща Полша (*Polska Walcząca*) и числото 44.
Следователно може да се твърди, че присъствието на Варшавското въстание в някои сфери на културата днес напомня по-скоро механизмите, управляващи културната рецепция на големите марки или франчайзи, отколкото историческите събития. И тук изобщо не става въпрос за подценяване на неговата историческа истинност или само за комиксова стилистика, а за *културни практики*, с чиято помощ към въстанието се съотнасят онези, които участват в неговата колективна памет. Така разбираният език на „взрива на паметта“ се оказва изненадващо съвместим с езика на съвременния глобален капитализъм, който за все по-многобройни обществени групи става очевидна среда за комуникация. Това явление в никакъв случай не е специфично за Полша. Дори напротив – на възпоминателните аналогии, преведени на езика на различни устройства, логотипове или сериали, все по-често се позовават политици, манифестиращи на улиците и широката общественост по целия свят.
За много хора в Полша – особено младежта – тези нови практики на паметта, свързани с Варшавското въстание, се оказват атрактивен начин да се потвърди собствената национална или поколенческа идентичност (култ към младостта), да се изрази бунтовна нагласа. Символите, свързани с Армия Крайова, Варшавското въстание, а все по-често и с прокълнатите войници, доминират по патриотичните тениски, в облеклата на футболните фенове, на сивите и пастелните стени на блоковете, хит са в социалните мрежи, появяват се на плакатите с протести срещу ACTA и при участниците в синдикални демонстрации. Понякога тези препратки към миналото нямат ясно определена негативна отправна точка. Друг път обаче – в съгласие с представения по-рано антисистемен характер – паметта за Варшавското въстание може да мобилизира за борба с това, което е възприемано като заплаха за полското.
Следователно може да се каже, че днес Варшавското въстание разполага с огромен потенциал като *генератор на смисъл* – катализатор на настроения, ориентир, инструмент както за изграждане на общност, така и за изключване на чуждите. Сложната история на паметта е превърнала въстанието в мощен мит, способен да вдъхновява, увлича и изпълва с гордост. Същата тази история го е направила едновременно податливо на политическо присвояване и негативни прочити. […]

Паметта на времето и времето на паметта. Формиране на календара на паметта за Варшавското въстание в първите следвоенни години като проблем от сферата на социологията на времето

В следващите раздели ще анализираме оформянето на рамките за отбелязване на годишнините от Варшавското въстание в първите години след войната. Как 1 август става Ден на паметта първоначално за семействата на загиналите и варшавската общност? По какъв начин гробището в Повонзки придобива значението на ключово място на паметта? За анализа на изворите (преди всичко архивни документи, материали от пресата и свидетелства от Архива за устна история) ще бъдат използвани инструменти на социологията на времето и социологията на пространството, преди всичко съвместната работа на *паметта на времето* и *времето на паметта*, както и *паметта на пространството* и *пространството на паметта.* Под памет на времето/пространството следва да разбираме тяхната способност да акумулират значения от миналото. Едва в резултат от тази способност е възможен вторият, особено интересен за нас механизъм – определянето на специални периоди (празници) и места (например паметници, гробища), които по специфичен начин са посветени на паметта.

Времето изглежда като нещо напълно очевидно. Все пак наглед секундите, минутите и годините минават „по един и същ начин“, независимо от това какво се случва с този, който ги измерва. За часовниците часовете минават еднакво по време на сватби и погребения, по време на война или мир… Всеки от нас обаче отлично знае, че такава механична представа не изобразява всекидневния човешки опит. Времето изобщо не е еднородно! Има по-важни и по-малко важни моменти, тече непоносимо, когато чакаме нещо, за да се ускори изведнъж в най-неподходящия момент…
Какво изпитват тези, които са преживели въстанието? Как възприемат останалото зад себе си минало и как бъдещето, което ги чака? Как „изглежда“ тяхното време, когато се връщат във Варшава след 17 януари? Ветераните като социална група вече са изследвани по много начини – от социологическа, психологическа и правна гледна точка. Изглежда, че интересен може да бъде погледът към воюването като специфична „философия на времето“, която е насочена по определен начин към миналото. Обикновено възприемаме връзката между времето и паметта едностранно – паметта отправя предизвикателство към изтичането на времето, покорява поредните слоеве от изминалите дни, за да върне миналото в настоящето. Следователно работата на паметта винаги се извършва въпреки времето, което затъмнява и замазва контурите на спомените. Спомняйки си, ние опитваме да победим неговото неизменно изтичане, както например се случва в известната сцена с магдалената на страниците на „По следите на изгубеното време“. А все пак съществува още един аспект на тази взаимна връзка! Пруст ни учи доколко настоящето е белязано от миналото, изградено от спомени и навици. „Без привичката, предоставен само на своите собствени възможности, той [духът] не би могъл да направи обитаемо нито едно жилище“[3] – заявява героят от „По следите на изгубеното време“. Следователно се случва така, че времето действа „в съгласие с паметта“, а дори в известен смисъл е *изградено от нея.* Измервайки поредните дни, месеци и години, винаги ги отнасяме по някакъв начин към това, което е отминало… Нашето днешно „обитаване на времето“, белязано от рутинния ред на часовете, дните и месеците, е възможно единствено благодарение на утвърждаването на времето в миналото. Отбелязването на миналото, което оформя идентичността и ни изпълва с надежда за утрешния ден, детайлният и винаги повтарян ритуал на всекидневието – всички тези измерения, които Пруст внимателно отбелязва, са възможни благодарение на това, че настоящият начин за възприемане на времето е винаги „наслояване“ на миналото, една от най-ясните следи от неговото присъствие в нашето всекидневие.
Следователно времето не само съхранява и организира всички културни практики, но същевременно е организирано от тях, ставайки своеобразен медиум за тяхното съхранение. Рядко си даваме сметка, че например нашият съвременен календар е компресиран запис на много отминали векове. Присъстващите в него религиозни и държавни, но също така и напълно лични празници са спомен за изминалата история на църквата, народа или семейството. По този начин, както отбелязва Евиатар Зерубавел – социолог, който от много години изследва връзката между времето и паметта, благодарение на запазването на „единството на времето“ изграждаме символична връзка с миналото. През декември отбелязваме раждането на Христос, през август – избухването на Варшавското въстание, през юни – раждането на близък човек, като всеки път позволяваме на миналото от различните регистри да „просъществува отново“ в сегашно време.
Разбира се, не всички събития от миналото намират отражение в настоящето чрез празници или годишнини. По-голямата част от тях претърпява естествено изтриване или – както при срамното или несъгласуващото се с официалната идеология минало – съзнателно премахване. По този начин всяка обществена група (религия, народ, семейство) става общност на паметта, обвързана от признаването на определени минали събития за важна за себе си история, докато отхвърля други, с които членовете ѝ не се идентифицират.
От примера на тези, които са преживели Варшавското въстание, ясно се вижда колко сложни са връзките между времето и паметта. На първо място, което е очевидно, изминаващото време постепенно отдалечава в миналото трагичния опит, отправяйки предизвикателство към паметта. На второ място, от паметта зависи начинът, по който засегнатите от военната травма преживяват своето всекидневие. Животът на ветераните и семействата на загиналите е подреден според календара, очертан от поредните годишнини, които възпроизвеждат миналото и го пренасят в настоящето. Времето на общността, засегната от траур – нейният календар, планове, ред на всекидневните дейности – може да бъде изцяло разглеждан като форма на паметта, чийто ключов инструмент е ритуалът – повторителната формула, която трябва да спаси миналото от изчезване, често парадоксално именно затова, за да се предотврати неговото връщане в бъдеще. Погребването на телата от тази гледна точка е най-първичният ритуален акт – основополагащ за общността на паметта.
С отминаването на времето около този първичен жест се оформят и следващи. Например постепенно най-важната дата, около която се събират обвързаните с въстанието ритуали, става 1 август – денят на поредните годишнини от неговото избухване. През следващите години тържеството на 1 август и свързаните с него годишни чествания на гробището в Повонзки набират поредни значения, които до известна степен се освобождават от бремето на историческата конкретика и стават носители на актуално съдържание. По този начин – в зависимост от настоящите събития – 1 август става време за възпоминание на загиналите въстаници, на техните живи, но репресирани другари, на жертвите на затвора в „Мокотув“, на Катин, на героите от „Солидарност“, а в крайна сметка – вече в III Жечпосполита – претекст за яростни манифестации на политически сблъскващите се партии.
По този начин освен *паметта на времето* – запазването на опит и навици на общността в неговата структура – се появява и *време на паметта,* т.е. специално определени периоди или празници, които са посветени на помненето на миналото по специфичен начин.
Паметта на времето означава всички форми, в които времето – очертано от реда на календара и свързаните с него културни практики – е една от сферите, в които останалото от миналото се наслоява във всекидневието на индивидите и колективите. Структурата на времето притежава своя памет, разбирана като способност да се натрупват значения. Оформлението на календара, последователността от делнични и празнични дни, но дори и имената на месеците и дните, както и начинът за тяхното измерване – всичко това става запис на акумулираното наследство на миналото, т.е. форма на колективно споделяна памет. Във всекидневието не си даваме сметка за паметта на времето. Тя се разкрива особено ясно едва в периодите на големи промени и революции, които се опитват да въведат нова епоха чрез промяна в измерването на времето. Новият календар, новите празненства, в случая на Френската революция дори новата система за разделяне на денонощието на часове – всички тези практики на скъсване парадоксално обръщат внимание върху културния характер на наследството, което се състои от стари, отхвърляни форми.
Така разбираната памет на времето е условие за съществуването на второ равнище на взаимна зависимост, означавано от *времето на паметта,* т.е. специалният период от време, изключен в известна степен от всекидневния порядък, за да препраща по непосредствен начин към миналото. Такова време на паметта са за всяка общност празниците, означаващи период на реактуализация, т.е. пресъздаване чрез определени практики в настоящето на това, което е отминало – делата на предците, историческите събития, раждането или смъртта на важни или близки хора. […]

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по Marcin Napiórkowski, *Powstanie umarłych. Historia Pamięci 1944–2014.* Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2016.

[3] Цит. по М. Пруст, *По следите на изгубеното време. На път към Суан.* Прев. от френски Л. Сталева. София: Народна култура, 1984, с. 27. – Бел. прев.

Барикада на кръстовището на ул. „Швентокшиска“ и „Мазовецка“ (Фот. Jerzy Tomaszewski, източник: Jerzy Tomaszewski, „Epizody Powstania Warszawskiego”. Warsaw: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979, взето от Wikimedia commons, public domain)

Кристина Бервинска-Баргеловска „Бервинска“*

Архив за устна история

Бронирана кола („Kubuś”), направена от въстаниците от отряд „Крибар“ от шаси на „Шевролет 157“ (неизвестен фотограф, източник: Jerzy Piorkowski, „Miasto Nieujarzmione”. Warsaw: Iskry, 1957, pp. 123, взето от Wikimedia commons, public domain)

Моля, разкажете ни нещо за себе си отпреди войната.
Една година преди войната ме приеха във Варшавския университет, следвах английска филология в продължение на една година. Още тогава много ме привличаше театърът. Когато избухна войната и градът беше окупиран, се записах да уча актьорско майсторство в Нелегалния институт за театрално изкуство, въпреки че никога не съм имала намерение да бъда актриса, а само режисьор. [...]

Участвахте ли в организирането на концерти по време на окупацията, излизахте ли на сцената?
Да. Много често участвах в концерти, които се провеждаха в частни апартаменти – поетични концерти. Обикновено рецитирах, имах си отличителни номера: „Успокоение“ на Словацки, „Има една колона във Варшава“, „Концертът на Янкел“, „Роялът на Шопен“ на Норвид.

Как си спомняте избухването на въстанието?
Говореше се, че се готви нещо. Моментът на избухването за мен лично беше изненада. Живеех в щастлив квартал, където дълго време не можеше да видиш дори германец на улицата. Когато избухна въстанието в моя квартал, ентусиазмът беше невероятен. Живеех на улица „Окулник“. Това беше преходна къща, през която можеше да се иде до улица „Шчигла“, между „Окулник“ и „Шчигла“. Преди войната винаги имаше една врата към улица „Шчигла“ – беше винаги затворена. Всъщност тя не се използваше, но по време на окупацията я отвориха, защото беше много важно да можеш да изчезнеш незабелязано от една улица в друга. Разбира се, тази къща вече не съществува – на ул. „Окулник“ 7А. [...]

След избухването на въстанието продължаваха ли артистичните дейности и представленията?
Да.

Бихте ли ни разказали за това?
Например спомням си един мой концерт, на който рецитирах „Концертът на Янкел“. По случайност там беше „Крибар“[1]. И в един момент започна много силна бомбардировка. Ужас – какво да правя? Но хората не се разбягаха и аз продължих, крещейки колкото ми глас държи, за да надвикам канонадата. Когато всичко свърши, последваха такива аплодисменти, на които би могъл да завиди всеки артист. „Крибар“ нареди все пак да спрем, защото бомбардировката продължаваше, прекъснахме концерта и се прибрахме вкъщи.

Откъде дойде идеята да организирате театър по време на въстанието?
Тъй като живеех в щастлив квартал, в който не виждахме германци, имаше всичко – радио и излизаше „Информационен бюлетин“. [...] Всъщност имаше всичко, от което човек се нуждае, така че трябваше да се появи и театърът. [...]

Как започна театърът?
В нашата жилищна сграда живееше г-жа Орчинска, която правеше порцелан. При нея работеше Зоша Рендзвер, млада художничка, която се занимаваше с пластични изкуства. Когато избухна въстанието, Зоша не можеше да се върне в дома си в квартал „Саска Кемпа“, беше отрязан. Тя остана в нашата сграда. Разбрахме се. Тъй като всяка от нас вече имаше някакъв опит в театъра или кукления театър (Зоша играеше някаква сценка, аз играех с моите приятели „Снежанка“ като куклено представление), решихме да правим куклен театър. Зоша започна да проектира и шие кукли. От какво? От парцалите, които получавахме от съседите. Молехме ги: „Дайте ни парцали за кукли!“. Разбира се, че дадоха. Най-прекрасното нещо беше тигърът. „Тигър“ варшавяните наричаха немски танк. Представляваше кукла на четири пръчки със зейнала паст, покрита с парцал, на който имаше огромен *Hakenkreuz* – черна свастика. Тъй като беше на четири пръчки, имаше такава устойчивост, че се движеше чудесно. Този тигър вървеше по сцената и пееше с хриплив бас: *Deutschland, Deutschland über alles* – разбира се, колкото пъти се появеше, толкова пъти изпяваше германския химн. И накрая, когато беше побеждаван от един полски въстаник и неговия помощник, малкия Антош, той се катурваше от тези пръчки и пееше: *Deutschland, Deutschland unter alles*. Това винаги предизвикваше невероятен ентусиазъм от страна на публиката. Тогава лейтенантът откъсваше парцала със свастиката и развяваше червено-бялото знаме. Това беше кулминацията на представлението. Тогава винаги имаше огромен ентусиазъм.

Какви други герои участваха?
Направих на място примитивна сценка, в която имаше само тигър, лейтенант и Антек, един малък въстаник, известна личност, чийто паметник дори е в Старе място. И типични персонажи като паникьорка, клюкарка или паникьор, клюкар, вече не помня. Всички пороци, които можеха да се формират по онова време и да пречат, така да се каже. Това трябваше да бъде сатира. Сатира на онези, които пречеха на въстанието.

Кой написа текста?
Написах проста сценка. Но след няколко дни професор Дадлез, който беше полонист, се присъедини към нас и издигна нашия театър на по-високо ниво, написа доста сериозни, патриотични стихове, които рецитираше преди представлението. Така беше. Текстовете бяха общи, моите – примитивни, така да се каже, а неговите – много патриотични.

Вярно ли е, че Ян Бжехва е бил консултант?
Да, Ян Бжехва, защото в двора на моята къща беше резиденцията на графиня Островска, пансион по време на окупацията. Янек Бжехва се озова в този пансион. Разбира се, тогава всички се познаваха и обичаха. Тогава се запознахме. Разбира се, тъй като знаех кой е Ян Бжехва, му го дадох и той поправи една или друга рима в моето „графоманско“ произведенийце.

Значи е имал пръст в това?
Освен това той се грижеше за нас. Мисля, че той беше този, който ни запозна с „Крибар“, смяташе, че трябва да бъдем легализирани. Действахме просто ей така, а и в края на краищата не можеше да се ходи във всеки район, не на всяко място. От „Крибар“, след тази премиера, получихме всички необходими документи, лични карти, печати, ходехме, където трябваше.

Къде се провеждаха представленията?
На най-различни места. Най-често на улицата, в дворовете, в столовите. Имаше едно известно представление в електроцентралата. Бащата на Зоша беше инженер в електроцентралата. За нашия спектакъл, когато дойдохме в електроцентралата, имахме такива прожектори, такова осветление, на които можеше да завиди и професионален театър. Отлично си спомням представлението за войниците в столовата на улица „Варецка“. Помня го много добре, защото беше красиво, момчетата бяха въоръжени, обути с онези техни ботуши, буквално бяха дошли от улицата. Черпеха ни с кафе, някакви филии с мармалад, атмосферата беше изключително топла. Много им хареса представлението, имаше много смях. След това избухването – *Deutschland, Deutschland unter alles* – беше неудържимо, а след това заедно с тях пеехме въстанически песни. Докато не се появи един куриер, после заминаха по някаква своя работа. Много добре си спомням това представление.

Спомняте ли си все още някакви специфични моменти, трагични или комични, по време на дейността на театъра?
Докато действаше театърът, трагични всъщност нямаше. Всичко беше много положително, нямаше такива. Разбира се, публиката на улицата се държеше по различен начин. Те се спираха, някои хора ни се подиграваха. Но ние имахме прекрасна публика – децата. Децата не пропускаха нито едно представление, а понякога имаше и по три дори. Децата ни помагаха да носим декорите. Декорите ни бяха дъски, одеяла и най-вече кукли. Ние стояхме зад одеялото, което висеше на дъската, а куклите движехме над нея.
Бих искала да прочета, ако нямате нищо против, една рецензия, която се появи във въстаническия бюлетин, който излизаше редовно, и която мисля, че беше от 16 август […] Бюлетинът се казваше „Барикадата на Повислието“, а рецензията беше озаглавена „Тигърът излезе на сцената“, премиерата на театъра „Кукли на барикадата“. Ще прочета един малък фрагмент: „И така, на шестнадесетия ден от боевете Повислието си има вече театър. Видяхме предпремиерата в четвъртък следобед. Заедно с нас внимателно наблюдаваше нашият „Крибар“. Така че наистина една успешна комедия, остроумна, колоритна и най-вече изключително актуална. Все още сме в разгара на всичко това, а те вече играят за нас. [...] Оттук нататък за нас, за саможертвените артисти, следват истински изпитания. На открито, в дворовете, около портите, за хората от Повислието и за най-нещастните им братя, оцелели от пожарите на ул. „Смолна“, „Карова“ и квартал „Воля“, за бездомните и откъснатите от семействата си. Покажете тогава, скъпи Кристина, Михал и София, на какво още сте способни. Там, на открито, когато зад кулисите надзъртат под полите ви уличните хулигани и любопитната тълпа – от прозорците на двора. Когато неведнъж по време на третото представление ръцете ви започнат да изнемогват, а гласовете ви да гаснат, когато най-накрая ви прекъснат по-рядко дъждът и вятърът, а по-често, за съжаление, ревът на бомбите, гранатите, бръмченето на месершмитите и грохотът на тежките картечници, така чудесно имитирани по време на представлението. Когато най-сетне ревът на уличния „Тигър“ или на непредставената „крава“[2] съпровождат паузата в представлението, тогава буквално и преносно ще минете през истинско огнено изпитание. И знайте, че с признание ви дарят сърцата в целия квартал.
Ще бъде чудо, ако до седмица не го получите от хората на Повислието, Кристина, Михал и София“. Кой е бил авторът на тази рецензия – не знам и до днес и никога не разбрах. […]

Докога продължаваха представленията?
Трагично беше последното ни представление, или по-скоро фактът, че то не се състоя. Беше… много добре си спомням и онази столова с войниците от Армия Крайова, така че много добре си спомням последното ни представление, което не се състоя.
Беше вече през втората половина, в края на август, скитахме се, по това време вече беше трудно да се придвижваш дори по Повислието. Скитахме така, с тази дъска – беше трудно – през мазета, а понякога и между вътрешни дворове. Така стигнахме до това място, мисля, че беше манастирът на улица „Добра“. Влязохме в залата, която беше доста голяма, квадратна, поставихме паравана. Изчакахме съобщението, че ще има представление, хората започнаха да влизат. В един момент влязоха войници от Старе място, с ужасни превръзки, ранени. Доведоха евакуирани хора, със сиви лица, защото в Старе място всичко се рушеше, покрити с прах, трагични лица, напълно мъртви. Всички седнаха неподвижни до стените. Погледнахме се един друг и започнахме да прибираме паравана, беше невъзможно да се играе с кукли пред тези хора. Това беше последното ни представление, което не се състоя. [...]

Варшава, 29 септември 2010 г.

Интервюто е проведено от АННА БОШАЦКА
Превод от полски: АНЕЛИЯ РАДОМИРОВА

---

* Интервюто е част от Архива за устна история (Archiwum Historii Mówionej; всички права запазени): https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-berwinska-bargielowska,1674.html

[1] Кап. Циприан Одоркевич, „Крибар“, водач на бойна група „Крибар“ към Армия Крайова. Групата воюва в района на Повислието от 5 август до 3 септември 1944 г. – Бел. прев.

[2] Немски снаряд, наричан така заради звука на мучаща крава. – Бел. ред.

„Пътят на героините. Въстанието на жените“

Временна експозиция в Музея на Варшавското въстание*

Каролина Сулей, Катажина Утрацка, Паулина Шенюч

Няма как да се говори за Варшавското въстание, без да се вземе под внимание ролята на жените в армията на въстаниците. Жените са преди всичко свързочнички и санитарки, но изпълняват и други важни функции, между които: гасят пожари, строят барикади, измъкват хора изпод развалините. Случва се дори да се борят с оръжие в ръка. Всички те се отличават с неочаквана решителност в борбата за свобода, за род и близки, за дома и любимия град. От около 12-те хиляди жени, които взимат участие в борбите, все още са живи около 250. Повечето от тях живеят във Варшава. По повод 79-ата годишнина от Варшавското въстание Музеят на Варшавското въстание организира временната изложба „Пътят на героините. Въстанието на жените“. Това е разказ за героините, митичните богини, а всяка от тези богини е патрон на отделна група от въстаничките. В експозицията разпознаваме над 60 образа на героините.

ДЕМЕТРА – тази богиня е патрон на пежетките[1], монахините, шивачките, готвачките и всички жени, които се грижат за някого

ХЕСТИЯ – на цивилната съпротива на жените, всекидневието в бомбардирания град, живота въпреки всичко

ХЕРА – на жените на високи военни длъжности и с високи рангове, ръководителки, харцерки[2] и административни служителки

АТИНА – на агентките на разузнаването, опекунките на чихочемните[3], действащи по време на немската окупация

АРТЕМИДА – на свързочничките, жените на военна служба, изпълнителките на присъди

АФРОДИТА – на актрисите, писателките и поетесите; патрон на влюбените, модата и телесната красота, на насладата въпреки ужаса и на удоволствията, откраднати въпреки отчаянието

ПЕРСЕФОНА – на санитарките, медицинските сестри, лекарките, жените, които патрулират в каналите[4] и „докосват“ смъртта

МНЕМОЗИНА – патрон на личната история, годишнините, спомените, паметниците, свидетелствата и наследството

Изложбата представя **образа на жените**, които строят барикади, стрелят по врага, а също и на тези, които в тила сглобяват гранати, кърпят дрехите на въстаниците и приготвят храната. Като Мирослава Осмулска, „Северина“, която по време на службата си в 3-ти танков батальон на Армия Крайова „Голски“ работи във войсковата кухня, намираща се в сградата на Факултета по архитектура на Варшавската политехника на ул. „Кошикова“. В изложбата може да бъде видяна престилката на Северина.

В експозицията има **снимки** и **предмети**, свързани с въстаничките, някои от които много лични, както лъжичката на сестрата на Бронислава Венглинска, която обгрижва ранените в болница „Св. Дух“ на ул. „Електорална“, или фигурка на Божията майка, принадлежаща на сестрата на Луцина Решчинска, викентинка[5] и санитарка в болницата на ул. „Коперник“. Можем да припознаем богинята Деметра в почти 7 хиляди медицински сестри и санитарки, които са участнички във въстанието.

Експонати на жените от съпротивата намираме при богинята **Хера.** Например личните вещи на Хелена Ямонт, „Хеля“, участвала в боевете във „Воля“[6] и Старе място. Ямонт допринася за съвместната работа на различни конспиративни организации, благодарение на което са изпращани лекарства за болните и храна за пленници и затворници в концентрационните лагери на територията на Третия Райх и окупирана Полша.

В секцията, чийто патрон е **Атина,** може да се разгледа четката с тайник на легендарната жена генерал „Зо“, или Елжбета Завацка, куриерка на Отдела за задгранична свързочност към Главния команден щаб на Армия Крайова, която в тайника пренася на Запад съобщения и рапорти, а във Варшава се връща с пощата и пари. Имено Зо през февруари 1943 г. се отправя към Лондон с мисия за регламентиране на статута на жените в армията. Завръща се в страната, скачайки с парашут, като единствената жена от 316-те чихочемни.

Ще разгледаме също как изглежда раницата на свързочничката „Тайфун“, едва 16-годишната Мажена Подгурска, която пренася в нея конспиративна поща. Дамски чанти, кошове за покупки и дори детски раници служат за пренасянето на тайни документи, нелегални издания, а понякога и на оръжие и амуниции.

Сред експонатите под опеката на **Артемида** намираме шапката на „Малката Баша“, Барбара Синорадзка, която като свързочничка към Областното хранилище за съобщения разнася съобщения на терена на кварталите „Шрудмешче пулноцне“ и „Шрудмешче полудньове“. Когато преминаването през „Алейе Йерозолимске“[7] става изключително опасно, Малката Баша с оглед на дребното си телосложение влиза в тесните, подземни тръби[8], за да пренася до Старе място гранати. Пилотска шапка предпазва в това време нейните плитки.

Женствеността също разцъфтява по време на въстанието. Над окупирана Варшава летците на съюзниците пускат помощи в метални контейнери, за които са прикрепени малки парашути. От копринените куполи на парашутите жените си шият рокли, блузи, фланели, а дори и булчински рокли. Такава блуза намираме в експозицията с патрон **Афродита.** Там може да се видят също и други предмети и снимки на служещите в армията жени, които – въпреки че често нямат дрехи за преобличане и вода за миене – правят всичко, за да изглеждат най-добре. Приспособена прическа, малко шалче, завързано около врата, саморъчно ушита блуза или пола от одеяло – това помага да се съхрани достойнството, напомня за „добрите времена“ и дава кураж.

Жените във Варшавското въстание

Към 1 август 1944 г. в акциите участват около 7 хиляди жени от Женската военна организация[9]. В следващите дни към тях се присъединяват военни доброволки […] Общо във въстанието участват близо 12 хиляди жени, което е около 20 процента от всички въстаници. След приключването му около 2500 от тях се оказват в плен наравно с мъжете. В битките на въстаниците загиват около 1200 жени. За своята саможертва и дело някои от жените на военна служба са удостоени с най-високото полско военно отличие: орден „Virtuti Militari“. След войната част от въстаничките, подобно на колегите си, са преследвани от комунистическия репресивен апарат.

Това са представителки на различните архетипи на богините, отразяващи сложността на женската душевност, състояща се от грижовност, загриженост за детайлите, сърдечност, обаяние, красота, но също и сила, смелост, бистър ум, издръжливост и отдаденост в борбата за свободата, рода, близките, дома и любимия град.

23.08.2024

Превод от полски: ПРЕСЛАВА ПЕТКОВА

---

* Текстът е предоставен от Музея на Варшавското въстание (всички права запазени): https://www.1944.pl/artykul/podroz-bohaterek.-powstanie-kobiet-.-wyst,5412.html.

[1] Това са жени, участвали в организацията „Помощ за войника“, която е създадена през 1942 г. отначало като отделна организация, а след това като самостоятелен подотдел на Бюрото за информация и пропаганда на Главния команден щаб на Армия Крайова. Целта на тази организация е най-вече подкрепа за войниците: осигуряване на храна, носене на вода, грижа за ранени. Неологизмът е от полския акроним за наименованието на организацията (*Pomoc Żołnierzowi*, PŻ). – Бел. прев.

[2] Жени, членували в Полското скаутско движение, основано през 1908 г., което през 1918 г. става Съюз на полските скаути (*Związek Harcerstwa Polskiego*). Основната цел на организацията е да възпитава младежите в духа на морала, свободата и духовните ценности. През 2024 г. СПС получава отличие „Горди с въстаниците“ по случай честването на 80-ата годишнина от Варшавското въстание. Церемонията се провежда на 07.10.2024 г. в Лаженки, Варшава: https://dumnizpowstancow.pl/artykul/wreczylismy-pierwsze-odznaczenia/ – Бел. прев.

[3] „Чихочемни“ – така се нарича елитът на полските военни, който е обучаван на Запад (главно във Великобритания и Италия) в периода 1940–1943, като те са част от редиците на Съюза за въоръжена борба. Мобилизирани са при нужда. Войниците са прехвърляни със самолети в Полша и са подкрепа за Армия Крайова по време на въстанието, която организира присъединяването им. Във въстанието участват около 100. Те са отлични войници, с висок морал и боен дух, обучавани в сурови условия. Прехвърлянето им става тайно, като скачат с парашути на точно определени предварително пунктове, охранявани от АК. Явяват се първо в събирателния пункт във Варшава, където от Отдела за евакуация (наричан още Ewa-Pers, лелите), за да не бият на очи и да се приобщят към обстановката, са им назначавани „опекунки“, или – както те са ги наричали – „лели“, които да им помагат с прикритието (снабдяване с фалшиви документи, изпращане на кореспонденция, уреждане на делата им, намиране на квартира, приютяване и др.). Чак след 2 до 6 седмици на адаптация се явяват в Главния команден щаб на АК, където получават назначението си. Най-често са зачислявани в отрядите за саботаж и съпротива или в партизанските отряди. Най-дейната сред „лелите“ във Варшава е Михалина Вишеневска (1897–1944) с псевдонима леля „Антоша“, която загива по време на спасяването на войник във Варшавското въстание. (Данни по сведения на Института за национална памет, IPN) – Бел. прев.

[4] Канализационната система на Варшава е изградена в края на XIX в., като в първите дни на въстанието е подценено използването ѝ. С напредването на времето и все по-трудната свързочност по земя и координацията между отделите и отрядите са изнамерени старите планове с помощта на местната администрация и канализационната система започва да се използва като свръзка. Патрулират постоянно отряди, предимно съставени от жени и млади мъже. В началото е използвана за свръзка, след това за снабдяване с припаси, а накрая за евакуация на оцелели. – Бел. прев.

[5] Милосърдна сестра от Ордена на св. Викенти. – Бел. ред.

[6] И до днес квартал на Варшава. – Бел. прев.

[7] Една от главните улици на Варшава в центъра. – Бел. прев.

[8] Варшавската канализация. – Бел. прев.

[9] Влиза в състава на I Организационен отряд под командването на Главния команден щаб на Армия Крайова, но има собствена организационна структура на местно, общинско и областно ниво. – Бел. ред.

Кристина Крахелска

Кристина Крахелска „Данута“ (1914–1944) – поетеса, санитарка, войник от Армия Крайова. През 1937 г. като студентка по етнография позира за скулптурата на Варшавската сирена (на брега на Висла), изработена от Людвика Нитшова. Песента „Хей, момчета, готови за бой!“, написана за войниците от отряд „Башта“ (*Кула*) става една от най-популярните песни на въоръжената съпротива и Варшавското въстание. „Молитва“ е последното стихотворение на Крахелска. Ранена в първия ден на въстанието, тя загива на следващия ден от раните си.

Хей, момчета, готови за бой!

Хей, момчета, готови за бой!
Дълъг път ни очаква, да са силни сърцата,
Път далечен е този, със пушка в ръката,
И с гранати в ръцете, готови за бой.

Зазорява зора, вятър духа в лицата,
Дава дъх на гръдта и кръвта ни гори
Песента ни над нас е простряла дъгата си,
В равномерния марш: раз, два, три...

Хей, момчета, бъдете готови за бой!
Дълъг път ни очаква, пълен с труд и със зной,
Към победа ний, младите, тръгваме в бой
с гранати в ръцете, готови за бой.

Тъмна нощ над главите ни пали звезди,
Бели пътища прашни, дълги нощи и дни,
Нова Полша, победна, е в нас и вървим
В равномерния марш: раз, два, три...

Хей, момчета, бъдете готови за бой!
Може вдругиден, утре или днеска дори,
Да пристигне повеля на бой да вървим
И с гранати в ръцете, готови за бой.

1943

Молитва

Исусе, от крайпътните разпятия почупени,
Кръстен път сме поели, към победа вървим!
Дай ни воля и сила да издържим,
Да видим Полша със очи отрудени.

Спасителю страдащ от църкви запалени,
Превърни във олово всяка капка кръв алена

Ще се крием в подземия, щом е нужно това,
За да избликнем като скрита вода.
Исусе крайпътен, за живот дай ни воля,
ако трябва да мрем, смърт войнишка ний молим.

Дай ни прав път през бурите и тъмнината,
път към новата Полша – пътят към свободата.

И дойде ли време за полет в друг край,
Искам в порив на щастие вдъхновено да литна
Като птица, която от земята отритната,
Земята заменя с небесен безкрай.

Юли 1944

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

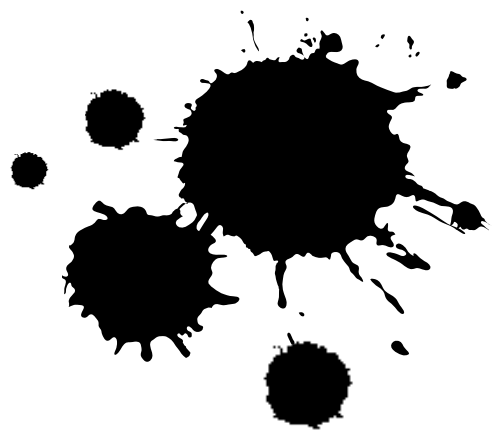

От септември до май (1939–1945)

Едвард Балцежан

Поетите по време на войната

Има епохи, които рядко питат писателите за моралното право да оценяват света. Личният живот на твореца може да представлява публичен интерес, но не като аргумент за или против етичното послание на творбата му. Самият поетически текст определя собствения си престиж в литературната комуникация. Друг път – обратното – авторитетът на автора определя авторитета на текста. Колкото по-високо в йерархията на социалното признание се намира писателят, толкова по-внимателно читателите вникват в думите му. [...]
Втората световна война – почти от ден на ден – променя връзките между автора, творбата и читателя. Военните пространства, набраздени от фронтови линии, нахлуват и в поезията, и в личните писателски съдби, налагайки определени принципи на поведение. Обръщат се пропорциите между литературата като работа и литературата като борба. […]

В началото бе смъртта

Свикнали сме с това, че в началото на разказа за всеки нов литературноисторически период се появяват съобщения за раждането – на нови таланти, нови идеи, нови творби. Този път трябва да се започне от хониката на смъртните случаи. В началото бе войната. На 1 септември 1939 г. Полша е нападната от хитлеристка Германия. 17 дена по-късно, докато още трае отбраната срещу немския агресор и сме в очакване на военна помощ от Запада, от изток войските на СССР започват да окупират нашите земи. Творческите среди, както и целият народ, понасят огромни загуби. Фронтът, отчаянието, теророт, затворите, концентрационните лагери (на Хитлер и Сталин) убиват с годините все повече хора.
Година 1939. В бомбардирания Люблин загива Юзеф Чехович (род. 1903), велик поет на втория авангард, през 30-те години духовен водач на младите литературни поколения. Станислав Игнаци Виткевич (род. 1885), предвестник на множество течения в европейското изкуство на XX в., разбирайки за съветската агресия, се самоубива. Кап. Тадеуш Доленга-Мостович (род. 1889), автор на „Кариерата на Никодем Дизма“, загива в Кути, където – с цел отбрана срещу нашественика – създава местна милиция.
Година 1940. Игнаци Хшановски (род. 1886), автор на четената до днес „История на литературата на независима Полша“, умира в лагера в Ораниенбург. Стефан Наперски (род. 1889), поет и критик, е разстрелян в „Павяк“. Владислав Себила (род. 1902), член на поетическата група „Квадрига“, е застрелян в Катин; подобна съдба в лагера в Старобелск сполетява поета Лех Пивовар (род. 1909).
Година 1941. Тадеуш Желенски (Бой) (род. 1874), известен преводач, критик, публицист, е разстрелян от германците в Лвов заедно с други полски интелектуалци. Витолд Хулевич (род. 1895), един от създателите на експресионизма, загива в Палмири до Варшава. Мечислав Браун (род. 1901), автор на стихове с пролетарска тематика, загива от тиф във Варшавското гето.
Година 1942. Бруно Шулц (род. 1892), обновител на полската проза, автор на „Канелените магазини“ и „Санаториум „Клепсидра“, е затворен в гетото в Дрохобич и застрелян от гестаповец. Остап Ортвин (род. 1876), критик и литературен изследовател, е убит в Лвов. Януш Корчак (род. 1878), автор на детски романи – избира мъченическа смърт в Треблинка (заедно със своите възпитаници). Игнаци Фик (род. 1904), поет, критик, който представлява марксисткото течение, е разстрелян в затвора в Краков. В Освиенцим загиват: теоретикът и критик Константи Трочински (род. 1906), поетесата и романистка Анна Захорска (род. 1882).
Година 1943. Стефан Балицки (род. 1889), писател, е убит в затвора в Познан. Леон Помироски (род. 1891), автор на монографията „Нова литература в нова Полша“, загива в Майданек. Едвард Шимански (род. 1907), поет, войник от септемврийската кампания, умира в Освиенцим. Анджей Тшебински (род. 1922), драматург и поет, е разстрелян във Варшава на ул. „Нови Швят“. Фелиция Крушевска (род. 1897), авторка на драматургични творби и стихове, загива по време на арест във влака.
Година 1944. Кшищоф Камил Бачински (род. 1921), най-известният поет от поколението, дебютиращо през годините на окупация, загива във Варшавското въстание. Във въстанието загиват също така: поетът и драматург Тадеуш Гайци (род. 1922), критикът и поет Влоджимеж Петшак (род. 1913). В резултат от рани, получени по време на въстанието, умират двама велики писатели от по-старото поколение: Карол Ижиковски (род. 1873) и Юлиуш Каден Бандровски (род. 1885). Поетесата Зузанна Гинчанка (род. 1917) е убита в краковския затвор. Бруно Винавер (род. 1883), писател на комедии и проза, умира в лагера в Треблинка.
Смъртта не различава знамената. Не различава убийците, нито техните идеологии. Затова в тази хроника на военните смъртни случаи, по необходимост непълна, некролозите на творците, загинали в полско-немската война, се появяват редом с некролозите на тези, които са убити от НКВД.
Но войната не е само смърт. Тя е игра за живот. Следсептемврийските съдби на писателите носят в себе си както идентичност (определена от безмилостните закони на войната), така и особеност (зависима от изменящите се политически условия). [...]

Военни ситуации

Когато говорим за полската поезия между септември 1939 и май 1945 г., може да обособим четири основни ситуации на твореца по време на война: ситуацията на конспиратора; на войника; на затворника и на емигранта.
Ситуация на конспиратора. В началото на хониката на военните смъртни случаи отбелязах смъртта на Юзеф Чехович. До обезобразените тленни останки на поета е намерена книга: полско-немски речник. Това може да се разгледа като болезнена, иронична метафора. Преди се е случвало войната да бъде не само среща на военни сили, но и среща на две култури, които отвъд въоръжената ненавист да установяват диалог помежду си и взаимно да се обогатяват. След септемврийското поражение обаче двуезичният речник – като условие и символ на превод: от съзнание на съзнание, от ценност на ценност – е анахронизъм. През 1939 г. за диалог между немския нацизъм и поляците не може и дума да става. Идеологията на победеното общество представлява отричане на идеологията на агресора: моралността на нападателя не среща общи точки с моралността на защитниците на родината.
Гьобелсовата пропаганда заявява, че нападението на Полша е триумфалният марш на свръхчовека, който смята да освободи планетата от незаконно паразитиращите по нея нисши раси. Да освободи – ликвидирайки всичко, което Третият райх не може да погълне и асимилира. „Унищожението на Полша е най-важната задача – твърди Адолф Хитлер в края на август 1938 г. – Става дума за елиминиране на живите сили…“. Скоро се оказва, че това не е толкова лесно. Избиването на „племето от подчовеци“ изисква разнообразни техники за изтребление, усъвършенстване на геноцидните умения. Биологичното изтребление трябва да е съпътствано от духовно изтребление. Разбира го губернаторът Ханс Франк, който казва: „Полската държава трябва да бъде превърната в интелектуална пустиня“.
Да не забравяме, че преди да се заеме с унищожението на културите на победените народи, фашизмът смазва културата на тези, които предвожда. Множество немски артисти и учени се спасяват чрез бягство в чужбина. В Третия райх мястото на автентичното изкуство е заето от тенденциозното псевдоизкуство. Стихотворенията на немските поети от дните на септемврийската кампания представят облика на Полша така, както си го представя националсоциалистическата пропаганда. „Това е празен пейзаж, обезлюден, лишен от социална и народна сърцевина – пише Хуберт Орловски. – Ако се появява човек, то е поробен полски войник или отличаващо се с инстинкт за самосъхранение и хитрост биологично битие“. Римувани агитации подгряват армията на окупатора за окончателно опустошение на територията, която и без това трябва да е прочистена от поляци, евреи, украинци, беларуси… „Кубинко, покрита с прах, минавай през пепелта. Тъпчеш / Което е осъдено на унищожение“, призовава немският поет след падането на Варшава.
Полша не подписва с Германия акт за капитулация. Не се примиряват с поражението и творческите среди. (За няколкото колаборационисти, които нарушават националната солидарност, тук не си струва да споменаваме.) В страната под немска окупация изкуството и образованието изведнъж се оказват елементи на конспиративната дейност. Ако се организират срещи с автори, четения, дискусии, те са нелегални. Също толкова нелегални, заплашени от множество наказания – до най-суровото включително – са занятията на тайни класове (в нелегалното образователно движение участва например Леополд Стаф), да не говорим за тайните списания. Изворите посочват около 40 литературни периодични издания („Мешенчник Литерацки“, „Пшелом“, „Левом марш“, „Щука и Наруд“, „Дрога“). Появяват се – по неволя в малко екземпляри – сборници с есета, томове стихотворения, антологии (една от които редактира Чеслав Милош). Успешно се издават около 130 книги с поезия. Разбира се, без разкриване на фамилиите на авторите, анонимно или под закрилата на псевдонимите: понякога обаче доста рискови. Томчето на Юлиян Пшибош „Докато сме живи“ (*Póki my żyjemy,* 1944) излиза под псевдонима Юлиян Вгломблески. Който помни заглавието на предвоенния лирически сборник на Пшибош „Навътре в гората“ (*W głąb las,* 1932), без усилие може да разпознае автора. Така че всичко, което е сред задачите на писателите, **се подчинява на принципите на конспирацията**. Самото практикуване на художествено творчество изисква укриване, заплашва с репресии, заплашва със смърт. От тази гледна точка „цивилната“ лирика, лишена от конспиративни акценти, както и „цивилната“ ситуация на твореца се превръщат във форма на съпротива срещу окупатора. Основни средства за културна комуникация: печатници, радиостанции, кина и театри са в ръцете на врага. Използвани са за политическа пропаганда и затъпяване на хората чрез развлекателен боклук. Варшавската улица еднозначно оценява участието в събития, организирани от окупатора: „само свинята сяда в кината“. Родното творчество, лишено от цивилизационни инструменти, трябва да ограничава жанровия репертоар: почти изцяло изчезват дългите форми, романите, доминират кратки, поетически творби; важна роля изпълнява драматургията.
Ситуация на емигранта. Избухването на войната принуждава много известни личности от обществения живот на Полша, в това число и писатели, незабавно да напуснат страната. „Колите без бензин бягаха, задвижвани от страх“ – тези думи от стихотворението на Юлиян Пшибош точно пресъздават атмосферата на септемврийския катаклизъм. През Румъния, Югославия, Италия, Франция, Португалия до Бразилия, а от Бразилия до Съединените щати води пътят на бежанеца Юлиян Тувим; в западното полукълбо се оказват и други скамадрити: Ян Лехон и Кажимеж Вежински. В Англия – Мария Павликовска-Ясножевска и Антони Слонимски. Полският литератор в чужбина не е задължен да предлага належащи писателски услуги на институциите на военната култура (както поетът войник), нито на неформалните организации на лагерните общества (както поетът затворник), той може без ограничения да развива професионалната си дейност. Има подкрепата на средите на полонията. Разполага с възможността за печат. В Лондон през 1940 г. започва да излиза „Вядомошчи Полске“ – продължение на „Вядомошчи Литерацке“. Освен това писателят емигрант взима участие във финансовата помощ за държавата. Въпреки това животът в емиграция, както и в окупираната Полша, е „живот наужким“ (определение на Кажимеж Вика). Ограничаването на литературните контакти до малки струпвания на полонията, откъсването от читателите в страната, спрямо които всеки автор, особено популярният автор, определя своята слава до този момент, създава ситуация на частична, изкривена свобода. Стихотворенията на поетите в емиграция достигат по различни пътища и до Полша, но Полша е толкова далеч, че изглежда нереална.
Ситуация на войника. Навсякъде там, където след септемврийското поражение се формират полски военни части (на редовната или нелегалната армия), има поети. На западния фронт се сражават Владислав Броневски, Станислав Млодоженец, Артур Мендзижецки; в редиците на Армия Крайова – Кшищоф Камил Бачински, Ян Болеслав Ожуг, Тадеуш Ружевич. Поетът във военен мундир има на разположение технически средства за разпространение на словесното изкуство, има малка, ентусиазирана аудитория, но – сражавайки се в чужбина – трябва да действа откъснат от публиката, спрямо която доскоро се е самоопределял. От друга страна, поетът партизанин в много случаи споделя съдбата на поета конспиратор: публиката му се намира в същото пространство като него, до него, в близост, но в сравнение с цивилните още по-силно е лишен от възможност за пълна комуникация с читателя.
Ситуация на затворника. Както във военнопленническите лагери, така и в лагерите за масово изтребление се появяват стихотворения и песни. Съществува прието от затворническото общество понятие „лагерен поет“: функция, обградена с уважение. Творците зад телената мрежа реагират по различен начин на затворничеството – едни рязко увеличават писателските старания (Тадеуш Боровски в Освиенцим), други се стараят да продължат предишните навици на литературния живот (Стефан Флюковски в лагера във Волденберг действа в творческата група „Заулек Литерацки“); други като Константи Илдефонс Галчински – затворник във военнопленническия лагер в Алтенграбов – загубват творческата си енергия и рядко, с усилия се решават да напишат стихотворение. В ситуацията на затворника се струпват всички препятствия и неволи, с които се борят творците в страната и чужбина.

Превод от полски: АУГУСТО ЕЧЕВЕРИ

Преводът е направен по Edward Balcerzan, *Poezja polska w latach 1939–1968.* Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998.

Военната литература – шансове за поява на синтез

Славомир Бурила

Въведение

Интересува ме въпросът за синтеза на военната тематика в съвременната и най-новата литература. Досега не се е появил труд, който с размаха на монументалната монография на Йежи Швенх [*Literatura polska w latach II wojny światowej*, 1997[1]] да анализира епическата, лирическата и драматургичната литература с оглед на присъствието в тях на темата за „времето на презрението“[2]. Преди да премина към конкретни разсъждения, ще започна с няколко общи наблюдения, които са важни за формата на бъдещия синтез.

В разсъжденията за Втората световна война от две десетилетия доминират динамично развиващите се изследвания на Шоа. От появата на „Съседи“ [на Ян Томаш Грос] полско-еврейските теми са обект на множество дебати в радиото, телевизията, пресата и интернет. Приблизително от този период също така се обособява като отделен обект литературата за Холокоста. В периода на Полската народна република това не се прави – в нея се вижда запис на мартирологията на полския народ. Настоящите анализи на проблематиката за Холокоста представляват автономна научна дисциплина. Нейната специфика и значение потвърждава синтезът „Полската литература спрямо Холокоста (1939–1968)“ [*Literatura polska wobec Zagłady (1939–1968),* ред. С. Бурила, Я. Леочак, Д. Кравчинска, 2012]. Заслужава да се отбележат още две цялостни изследвания, които имат трансдисциплинарни амбиции. „Последици от изтреблението на евреите. Полша 1944–2010“ [*Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010,* ред. Ф. Тих, М. Адамчик-Гарбовска, 2011] обединява литературоведската, историографската, културологичната, политологическата и социологическата перспектива. Публикуваната през 2017 г. „Следите на Холокоста във въображението на полската култура“ [*Ślady Holokaustu w imaginarium kultury polskiej*, ред. Ю. Ковалска-Ледер, П. Доброшелски, И. Куж, М. Шпаковска] се занимава както с литературни произведения, така и с творби на визуалните изкуства. Посочените научни разработки, които с изключение на „Полската литература спрямо Холокоста (1939–1968)“ не изпълняват изискванията спрямо класическия синтез, стремящ се към изчерпване на проблема, нямат свой еквивалент в изследванията на следвоенната литература за „времето на презрението“. Единственото, с което разполагаме в тази област, са книги, които разглеждат творчеството на отделни писатели или – което е много по-рядко – обхващат определена естетическа конвенция от перспективата на по-голям времеви период (например изследването на Анна Соболевска за психологизма [*Polska proza psychologiczna (1945–1950)*, 1979]) или представят обзорно проблеми и мотиви, свързани със събитията от периода 1939–1945 г. (образът на Септември 1939, битките за Вестерплате).

Сред публикациите със синтетичен характер следва да посочим още поне три колективни тома. През 70-те години се появява важният том „Литературата спрямо войната и окупацията“ [*Literatura wobec wojny i okupacji,* ред. М. Гловински, Я. Славински, 1976]. Швенх посвещава внимание на прозата и поезията от Втората световна война в „Съвременност“ [*Nowoczesność. Szkice o literaturze polskiej XX wieku*, 2006]. През 2011 г. е публикувана „Войната и постпаметта“ [*Wojna i postpamięć*, ред. З. Майхровски, В. Овчарски], като голяма част от текстовете в нея засягат времето на презрението, видяно през призмата на европейската литература, а отделните автори се концентрират не само върху писмените извори, но и върху филмови и театрални творби.

Споменатата в началото експанзия на изследвания за поезията и прозата за Холокоста се проявява и в присвояването на някои области от военния опит. Същевременно лесно ще открием явления, които трудно могат да се припишат към една от двете области – полската или еврейската. Аркадиуш Моравец посочва тази трудност в монументалната си монография за лагерната литература [*Literatura w lagrze, lager w literaturze. Fakt – temat – metafora*, 2009]. Ако в периода на ПНР съдбата на евреите в нацистките лагери представлява фрагмент от лагерната литература (и по-общо литературата за войната и окупацията), то сега лагерната литература става „подгрупа“ на прозата за Холокоста. […]

Криза на синтеза

Характеристика на съвременната хуманитарна наука е погледът, който е концентриран върху един текст и го възприема като самостоятелен и автономен обект. Това е наследство от постструктуралистката и постмодернистичната традиция. Откъсването на творбата от историческия, обществения, политическия контекст води до нейното обедняване, също както погледът извън действителността, в която писателят и индиректно творбата са закотвени. Военната литература – особено тази, която се опира на личния опит – четена извън биографията на автора, губи значителен интерпретативен контекст.

Откъде произтича кризата на синтеза? За нея са отговорни различни фактори; можем да посочим някои от тях.

Няма съмнение, че за разлика от изследванията в сферата на микропоетиката и от анализа на творчеството на отделни автори – финализиран обикновено под формата на класическа научна биография, – работата над обзорни прегледи изисква друг тип компетенции. Изследовател в началото или в ранната фаза на своя научен път не може да я извърши. Времето, което трябва да бъде посветено на проучването, не може да се сведе до няколко или дори десетина години. За него са необходими дългогодишни изследвания.

Обемът на анализираната литература е допълнен от все по-нарастващия брой трудове, които разглеждат избрани военни мотиви в родната проза, поезия и драматургия. Появяват се съмнения дали при толкова огромен материал (както изворна, така и критическа литература), който трябва да се анализира, не следва да се сформира екип от опитни изследователи, всеки от които да подготви отделен фрагмент от цялото. Със сигурност това е решение, което трябва да се има предвид при толкова широк набор от материали, изискващи анализ. Условие за успеха на мащабния синтез е сътрудничеството на група учени, запознати с изворната литература, но и историографските и литературоведските разработки за Втората световна война.

Липсата на цялостни обзори донякъде е следствие от модата, която предпочита т.нар. *case studies.* Това се забелязва не само в литературознанието и културологията, но и в историографията.

Сега се фокусираме върху микроисторията, а не макроисторията. Освен това в методологията на историографията – но и на литературознанието и културологията – се забелязва обръщане към изследванията на животните, предметите, *oral history.* Историята на литературата се ситуира във фона на водещите интереси.

Кризата на синтеза трябва да се свърже и с явленията, които се наблюдават в съвременната цивилизация. От няколко десетилетия наблюдаваме отчетливо отдръпване от разсъжденията по посока на „дългия период“, както и доминация на презентизма и аисторическия подход. Забелязва се и тенденция да се мисли извън историческите и културните контексти. Със сигурност това е поредното наследство на постмодерната теза за залеза на големите наративи. […]

Ако въпреки това се съгласим, че синтезът е все още възможен, интересен за читателя и необходим, се появява въпросът за композицията. Може би трябва да се основава на други принципи – например не жанрова подредба, според литературни течения и групи, а тематично. Изглежда, че могат да се предложат поне няколко вида тематична подредба. Тук бих напомнил за един от тях. Става въпрос за анализа на понятието мъжественост в прозата и поезията за Втората световна война. Макар че в културата не са много съвпаденията, които да са по-очевидни от това между мъжествеността и войната, едва наскоро се появи монография, която засяга тези две понятия [*Wojna – męskość – literatura*, 2013]. Нейният автор – Томаш Томашик – ги отнася обаче единствено към текстовете на поколението около „Щука и Наруд“. Тепърва трябва да се анализира полската проза и поезия от периода на Полската народна република.

Авторът на бъдещия синтез относно връзките между мъжествеността и войната трябва да обърне внимание на периода между 1918 и 1939 г. […] Задълбоченият анализ обаче трябва да достигне още по-далеч – до сарматската и романтическата традиция. Войникът и конспираторът от времето на презрението е наследник на някогашния рицар, на сарматския войн, на Наполеоновия легионер и улан, а в средата на 30-те години е израснал до най-важния ранг – пропагандно експонираната фигура на мъжката самоличностна идентификация.

Следователно тематичният синтез е предложение, което заслужава да бъде обмислено. Трябва обаче да осъзнаем и възможните опасности. Основна е следната – отхвърляйки композицията, която е в съответствие с хронологията на появата на отделните текстове, отхвърляме и сбора от най-разнообразни политически фактори, които обуславят начините на говорене за войната в Полската народна република. Разбира се, възможна е и тематична монография, която взема предвид хронологичния ред.

Обществено въображение

При военния синтез е важно да се определи отношението между текста и общественото въображение (*imaginarium*). Хенрик Маркевич изброява няколко възможни оправни точки. Става дума за:

> [на първо място] интерпретация на литературните творби […], въздействие на литературата като традиция върху собственото ѝ бъдещо развитие.
> На следващо място, пресичащо се с историята на литературната култура, се появяват такива проблеми като: 1) общественият обхват и разпространение на възприемащата литературна публика; 2) комуникативните литературни ситуации и съответните им институции; 3) читателските мотивации и предпочитания; 4) начините за идентификация, интерпретация и оценяване на литературата; 5) позицията и функционалните варианти на рецепцията на литературата в цялостната житейска активност на читателската публика; 6) въздействието на литературата върху други сфери на символната култура; 7) промените, които тя донася в идеологията, менталността и поведението на възприемателите.

От гледна точка на военната тематика и нейното изключително място в общественото съзнание за основни за бъдещата монография трябва да приемем 4, 5, 6 и 7 точка.

Няма защо да убеждаваме никого във фундаменталното влияние на времето на презрението върху съзнанието на поляците. Две значими монографии от последното десетилетие – „Голямата тревога“ [*Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys,* 2012] на Марчин Заремба и „Пропуснатата революция“ [*Prześniona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej,* 2014] на Анджей Ледер – улавят изцяло значението на военния опит за формирането на сферата на самоидентификацията и стереотипите. Първата анализира значението на хитлеристката окупация за сферата на морала и мисленето, втората, без да пренебрегва тези аспекти, ги включва във въпросите за икономическия и цивилизационния напредък.

В средата на 70-те години Януш Славински заявява: „Войната разтърси цялата система на нашата литература; беше прелом, който чрез разнообразните си последици сякаш още се случва в литературното съзнание“. Обаче едва по-прецизното проучване би позволило да се конкретизира отговорът и да се определи точно кръгът на необходимия анализ. За какъв въпрос става дума? Той засяга това, което трябва да наречем „следите на войната във въображението на полската култура“. Книгата „Следите на Холокоста във въображението на полската култура“ подсказва характера на бъдещия труд. Ето как нейните автори формулират обхвата на собствените си търсения:

> Влиянието на следите на Холокоста в полското въображение се движи не само по посока на темите и явленията, които нямат връзка с Холокоста като историческо събитие. Интересна е и тяхната циркулация между различни форми и пространства на културата, обхващащи литературни и научни текстове, публицистични изказвания, филми и сериали, театрални спектакли, записи и снимки, споделяни в интернет, постове в социалните мрежи или улични графити. Тези разнородни форми и медии на културата интерферират с различни общности на паметта – семейни, възрастови, етнически, религиозни, класови.

Така очертаната сфера на изследвания на военната тематика е изключително трудна за реализиране. Ако по модела на „Следите на Холокоста във въображението на полската култура“ се подготви публикация, която да отбележи „следите на войната“, то следва да се справим със значително по-богат материал, отколкото в случая с Холокоста. По-точно проследяването на всички изображения на войната в театъра, публицистиката, литературата, филмите, киното, богатата сфера на попкултурата не просто би отнело много време, но би било дори неизпълнима задача. Следователно целта би трябвало да е отбелязването (анализирането) не на всички образи, които директно или индиректно препращат към времето на презрението, а към най-значимите (макар и не винаги художествено любопитни), най-симптоматичните. Става въпрос за конструиране на карта-водач по литературата, театъра, филмите, популярната култура, засягаща Втората световна война. […]

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по Sławomir Buryła, *Literatura wojenna – szanse na powstanie syntezy.* – Forum poetyki, nr 10, 2017.

[1] С оглед на обема не са подадени библиографските източници от оригиналната публикация. – Бел. прев.

[2] Разпространено в полската литература наименование на периода на Втората световна война. – Бел. прев.

Кшищоф Бачински

Кшищоф Камил Бачински (1921–1944) е сред водещите поети на поколението на Колумбовците. Поезията му обхваща 6 тома, последният от които издаден посмъртно. Войник в Армия Крайова – батальоните „Зошка“ и „Парасол“. Загива на поста си при Двореца Бланка на 4 август 1944 г.

Варшава

Тъмен кът, в който кален дим се носи,
с почернели лица са поколенията,
облаците са от любов недокоснати,
преорани са нивите на мъченията.

Страшен град като срутена урна,
глух понякога, сякаш с боздугана на бурята
повален в пропастта и горд
като черен лъв в дълга агония.

Протегнал лапи от рояци хора
през глухи улици с угаснал ров,
под светли мълнии през кървавите нощи,
ръмжи и чака, души всеки гроб.

Ще плъзне в него лавата нашествениці
и като душен дим ще се влече,
над любовта и мъката човешка
трева ще сее и глави ще посече.

От век на век тъй ще се сраснат
кръвта и тъмното, паважът с тъмнината,
че като гръм изпод земята ще израсне
и с грохот ще процепи небесата.

Тъмен кът, град опожаряван,
като стар лъв в дълга агония,
статуя от черен дим обвявана,
разби я времето със боздуган огромен.

Отново чука и длетото хващай,
в пространството дълбай, търси в земята,
издигай векове, зеленина възкачвай
върху пиластри, сводове и арки.

Развявай знамена и удряй в камъка,
докато лъв се изкове изпод ръцете ти,
докато плещите му морни грейнат в пламък,
това е камък, жив като сърцето.

10 февруари 1943

Последен стих

Тези дни са малко градче от събития.
Знам света наизуст,
наизуст знам всяка звезда и болка на вековете,
гранитната действителност всеки ден.
Не живея в град и страна на някоя планета,
живея в градина
от прецъфтели животински чувства и желания.

Аз: хиляди пъти разстрелван войник на столетията,
със сърце, набито върху щика на брат ми,
не чакам. Зад възвишенията на времето
зрее нова атака.
Смело не знам края и началото на света.
Кога като бог – непознат хилядолетия –
съм бил прокълнат,
познавам кръстния път на мъдростта – равнодушието.

юли 1940

Предизвикателство

Мойте мисли са по-тъмни от чужди слова на пророци.
Никой не знае словата ми истински.
Кой от вас ще повярва, че в червените облаци
долетя и изчезна конят на Апокалипсиса?
Кой вярва, че в неделния следобед
над прах от минувачи празнично облечени
сред вихър от планети небесата седем паднаха,
дукати, пълни шепи,
като пламтящи факли се сипеха във бездната?
Вий бяхте ли във влаковете празни,
които ангелски отплуваха отвъд?
На последните гари, дето времето спира,
дето знаци и страшни слова се четат
в огледалата черни. Кой от вас знае гробищата на света,
потопа от звезди неспирен?
Дали виждате: отиват си в мрака идеите на нещата
и чистите хора, каквито нивга не е имало,
и че Христос е бил измислен само от Сатаната
за да можете всеки ден Бога и любовта да убивате.

Молитва към Богородица

Ти, която поведе като шепот в гора
духа на земята ни в рицарски брони,
бди над пътя на внуците през нощта
за да можем да мрем, без звук да отроним.

Ти, която била си дъждовната песен,
като пламък ефирен и прозирна зора,
дай ни устни на облак небесен,
да бъдат чисти – падне ли гърмът.

Ти, която позна земята у Бога
и в която земята стана небе,
дай ни плам на своя пояс от огъня
и в телата човешки го влей.

Ти, която сърцето си като море си вляла
в сина на земята и на небето,
о, научи Ти нашите майки
как да страда сърцето.

Ти, подобна на блясък над черна гора –
светилище със слънчеви простори,
в мрачното ни оръжие влей любовта
започнем ли с любов да се борим.

21 март 1944

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

Тадеуш Гайци

Тадеуш Гайци (1922–1944), един от водещите представители на Колумбовците. Издава два поетически тома по време на окупацията, остават и множество ръкописи. Загива на 16 август 1944 г. заедно със Здзислав Строински по време на бойна акция.

Молитва за вещите

На сърцата на часовниците дай покой.
Така са изтерзани.
На крушките пригаси клепките – тъй дълго ни гледат.
На трамваите позволи да отдъхнат –
да не се тътрят постоянно,
и на домовете забрани да се катерят
по градовете обли като във буркани.

На задъханите колела железни
разпореди цветен отдих.
В дробовете на моторите влей звездна тишина.
От мъртвешко бълване на дим
нека повече не се оплаква
маршът на комините в незнайно грядуще.

На всичките наши мълчаливи уреди освободи стаения глас.
На перата низпосли отмора. Хартията остави без букви.
Да проговорят нека книги, по лавиците затиснати
от прах.

Пейзажите, държани на платна,
да влязат нека в нашите покои.

За всички тъжни вещи,
за всички машинни сърца
молим ти се, Господи.

Здзислав Строински

Здзислав Строински, „Марек Хмура“ (1921–1944) е сред водещите представители на поколението на Колумбовците. Автор на поезия и лирична проза. Участник в акцията за поднасяне цветя пред паметника на Коперник през 1943 г., заедно с Тадеуш Гайци и Вацлав Боярски, арестуван и затворен в „Павяк“. Загива на 16 август 1944, заедно с Тадеуш Гайци и композитора Роман Падлевски.

За смъртта

Силуетите на създанията, които бих могъл, но никога няма да бъда,
мълчат като разхвърляни играчки, оставени внезапно от дете.

Смъртта е с мен и в мен.

Ходя в нея, като в твърде голямо палто –
вея широките ѝ ръкави, полите ѝ се влачат по земята, с шум сякаш
по ламарина.

Непрозрачният мирис на сапун и пространство полепна по заминаването
на моите близки, когато се отлепяха от съществуването като големи
парчета мазилка. Ужасната тайна на стопяването им
ме затвори с решетките на изолатора, скърцащ и напразен. Вече
спрях да се хвърлям към тях, само скубя косите си
и ходя в кръг.

Смъртта е неясна – там – мени се в очите, разтегля се,
гърчи се. Като талаз тъмнина се търкаля по небето
спластено и ниско – после изтъняла внезапно
романтична героиня, тя е тази, която тъпче очите
с върха на блестящите си френски токчета.

Когато потокът на иронията понесе хората – дървени кукли с
вдървено напрегнати ръце и нозе –
троши се с трясък огледалното предчувствие за липсващия мен,
който ще подскачам в останалата празнота, завързан послушно
към тиктакането на всички часовници.

Живот

Само малко преди да се съмне, се виждаше как дъждът прегърбва върбите над водата, подплашена от крилото на завръщащата се сова.
Но това беше отдавна, когато земята изхвърли от себе си кръвта и пламъка, който събори домовете и знамената.
Помниш ли, загинал приятелю? – викът и пламъкът гаснеха в разтворените длани – през нощта се вдигаха последните изстрели подобни на сребърни мехурчета въздух от устните на потъващите.
И да умреш беше толкова лесно – стигаше само да се покажеш денем в слънцето и дима, стигаше само през нощта да отмахнеш с длан от челото си студенеещите звезди.
Сградите се пръскаха и разсипваха в пепеляви и оранжеви руини – почиствах ги – на тяхното място в набързо стъкмени магазинчета се озъбваше раиран гребен с крива усмивка и светеше плешивото хълмче на лука. До стената ред кошове с хлябове и хлебчета.
Хора вървяха по улицата само от камък и асфалт.
Защото да умреш е трудно. Там, където са вдигнати барикадите, израсна гора домати и сутрешните стъпки на работниците минават с грохот по измитите от мъглата плочи, а пронизителният глас на клаксона стреля от бързащата в лова си колона.
От тъмночервените пластове на надписите, неспокойни като знамена, отново вик и тишина се стича по улицата само от камък и асфалт. Защото да умреш е трудно. Защото под високия свод на залповете животът е прост като смъртта.
Приятелю, който падаш под арката на залпа – бъди внимателен, не удряй с глава коша с хляб.

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

Тадеуш Гайци

Витлеем

Над керванните пътеки
блага вест се носеше –
повила е Тъжна Дева
своя Син Горестен.
Пели Му, пели сладостно,
като дъжд потропвали пастири,
поклащали се влъхви радостно
и вятърът на палми свирил.
Пели Му, пели-пели
дългокрили херувими радушни,
земно кълбо пред Малкия свели,
да го Той с ръце в съня Си гушне.
Мъничко по-късно отвънка
стана страшно отгоре,
една ми дрънкалка задрънка
от машини и топове.
Грейнал по страни далеки
с морава заря ефирът,
та запърхали Му клепки
и на север все се взирал.

Превод от полски: КАМЕН РИКЕВ

Збигнев Хегенбарт

Збигнев Хегенбарт, войник от 693 отряд (военен псевдоним „Ултор 693“), печели първо място в поетическия конкурс, проведен в навечерието на Празника на войника, 15 август. Подписва текста само с псевдонима си. Конкурсът е обявен от майор Тадеуш Шоленбергер (с псевдоними „Аякс“ и „Раковски“), а в журито е ротмистър Зигмунт Баргел „Зигмунт“.

1 август 1944 година

Още по мрак тъмен цвят виолетов
обзема Грохув с къщи и полета
западът в кръв червенее се само
със заревото на Варшавския пламък.

Приспани от мрака къщи в редици
дремят, нахвърляли сенки връз пътя
полякът не спи – пожар от кръв мътен
пълни с гняв тежки от болка зеници.

Назрял е мигът, час и история
бият за мъст над германския гнет
ден и нощ слива пожарът в агония
нощ няма Варшава – мъст има в обет.

Бушува огънят гневно и лудо
стру́и от дим режат облачно було
пробива с езици земя и небе
вие жаден за кръв – смърт и битка зове.

Гъсто порят стрелите въздуха с цел
врагът да изтръпне от гибелна вест
а над града полският Бял Орел
разперва криле – победно и с чест.

От свойте квартири – готови за бой
за пропитите с кръв землища на Грохув
вам отдаваме почит в тоя кървав зной
братя от Шрудмешче, Воля, Мокотув…

Тук пред вашия пример днес се кълнем
Че за таз свята земя мъченическа
Битка ще водим мощна, епическа
И само с кръвта си ще я отдадем.

Че още щом чуем първи словата,
Които са призив за битка открита
Старият Грохув разтърсва полята
Четвърти полк сякаш пак в боя полита.

Превод от полски: СТАНКА БОНОВА

Анна Швиршчинска

Анна Швиршчинска (1909–1984) е поетеса, драматург, автор на прозаически творби и детска литература. Дебютира още през 1936 г. Участва като санитарка по време на Варшавското въстание. След неговото поражение напуска Варшава и се установява първо в Сокачев, а след 1945 г. в Краков. След войната продължава активното си литературно творчество. Томът ѝ за Варшавското въстание „Строих барикадите“ е публикуван чак 30 години след него.

Живее един час по-дълго

В памет на Станислава Шверчинска

Бебето е на два месеца.
Докторът каза:
ще умре без мляко.

Майката цял ден се промъква през тайни проходи
до другия край на града.
В Чернякув
хлебарят има крава.

Влачи се по корем
сред развалините, калта и убитите.

Донася три лъжици мляко.
Бебето живее
един час по-дълго.

Четиринайсетгодишна санитарка мисли, заспивайки

Ако можеше всички куршуми на света
да улучат само мен,
тогава няма да могат да улучат никого.
И ако можех да умра толкова пъти,
колкото хора има на света,
вече няма да е нужно те да умират,
дори немците.
И ако хората съвсем не знаят,
че съм умряла заради тях,
тогава няма да им е тъжно.

Девойките с носилки

През грамади от развалини
през горящи външни врати
през паважа разстрелван от куршуми
тичат носейки на носилки
човешки тела.
Безсънни очи
търсят ранени
на барикадите.
Изтощени ръце
повдигат над локви от кръв
агонизиращи глави.
А когато ги улучи снаряд
умирайки
ще мислят отчаяно
кой ще продължи да тича с носилките
под градушката от куршуми.
Вървяха през каналите
Вървяха през каналите
носеше го на гръб
затънала до гърди
в зловонните изпражнения
в задушливата тъмнина
спъваше се в труповете
на тези които са потънали
опираше се да си отдъхне на хлъзгавите стени
по които пълзяха плъхове
говореше: господин поручик
дръжте се за шията ми
още малко и ще стигнем.
Вървяха през каналите изгубваха се
десет часа
го носеше на гръб.
Когато излезе на улицата
под небето на ясната нощ
санитарките ѝ казаха:
донесла си мъртвец.

Последната глътка въздух

Двамата влюбени умираха
в срутеното мазе.

Когато въздухът вече се свърши,
а смъртта
бе забравила да дойде,
кой на кого е отдал
последната глътка въздух?

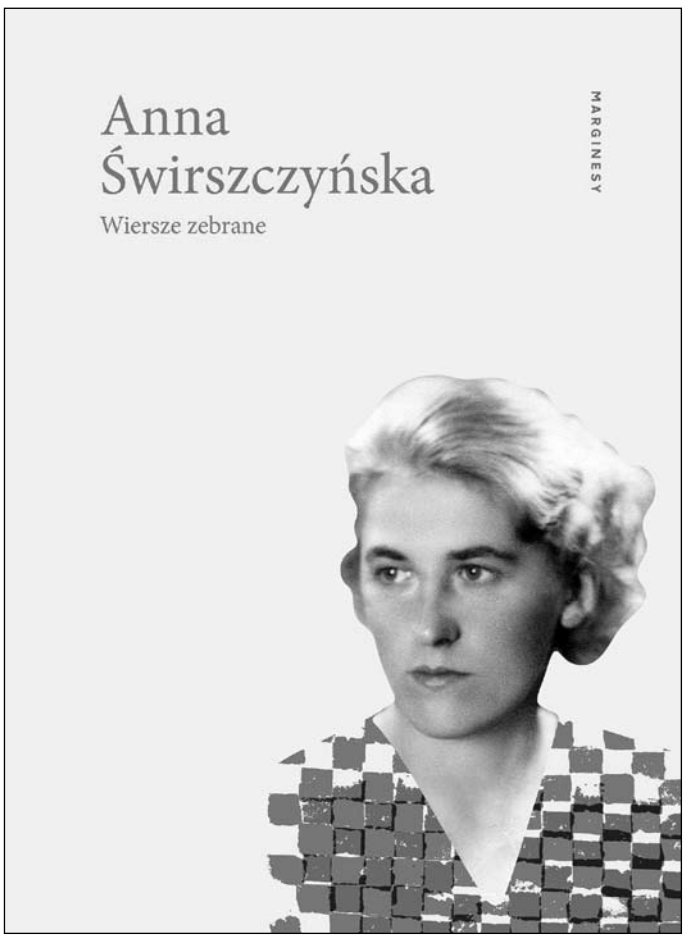

През 2023 г. излиза за пръв път томът със събраните ѝ поетични творби в издателство „Маргинеси“ (съставител Адам Плюшка, послеслов Алдона Конкевич). Той обхваща поетическите ѝ томове между 1936 и 1985 г., както и произведения, публикувани в пресата, либрета, текстове на песни, творби в ръкопис, непубликувани приживе. Благодарим за любезното съдействие на издателството и на нейната дъщеря Людмила Адамска-Орловска.
Корица на изданието: Anna Świrszczyńska, Wiersze zebrane, Marginesy, 2023

Успя

На проф. Владислав Татаркевич

Старият човек
напуска дома си, носи книги.
Немският войник изтръгва книгите,
хвърля ги в калта.

Старият човек ги вдига,
войникът го удря в лицето.
Старият човек пада,
войникът го рита и се отдалечава.

Старият човек
лежи в окървавената кал.
Усеща под себе си
книгите.

Немски офицер свири Шопен

Немски офицер
върви през мъртвия град,
кънтят стъпките му
и ехото.

Влиза в мъртвия дом,
няма врата,
минава покрай телата
на мъртви хора.

Приближава рояла,
удря
клавиш.

Звукът изтича през прозорците без стъкла,
угасва в мъртвия град.
Офицерът сяда.
Свири Шопен.

Превод от полски: ЛЪЧЕЗАР СЕЛЯШКИ

Владислав Бартошевски „Теофил“*

Архив за устна история

Казвам се Владислав Бартошевски, роден съм във Варшава, във варшавско семейство, през февруари 1922 г. През 1942 г., през август, положих клетва и бях приет в Армия Крайова, разбира се, като доброволец, защото тогава всички бяха доброволци. Клетвата положих пред Еугениуш Чарновски, известен по-късно като един от шестнайсетте затворници от московския процес, провеждан пред съда в Москва през 1945 г. срещу главните организатори на полската нелегална държава. Така че от август 1942 г. бях не просто ангажиран млад човек като всички мои приятели и познати, колеги и колежки около мен, но и организиран и редовен участник в Армия Крайова, т.е. неин войник. Докато служех там, както изобщо по време на служба, било то на фронта или в нелегалност, минавах през различни етапи и задачи. Завърших своето участие във Варшавското въстание с чин подпоручик и отличието Кръст на героите и Сребърен кръст за заслуги с два меча [...].

Избрах псевдонима „Теофил“. Този псевдоним ми хрумна, когато ме попитаха под какво име искам да фигурирам, под влияние на книгата, която четях и обичах, „Небето в пламъци“ (*Niebo w płomieniach*) на Ян Парандовски. В тази книга главният герой, който е всъщност гласът (*porte-parole*) на самия автор, е известен под името „Теофил“. Така си избрах това име, което сякаш залепна за мен. [...]

Беше краят на юли, фронтът се местеше. До Варшава достигаха известия, че съветската армия е преминала през Буг. Съобщаваше се, че е завзела Люблин. Всяка вечер и всяка нощ се чуваха оръдейни залпове. На 28 юли комендантът на варшавската Армия Крайова, полковник, а по-късно генерал, известен под псевдонима „Монтер“, Антони Хрушчел, обяви мобилизация на кадрите. Какво означаваше това? Населението беше патриотично настроено, но положилите клетва конспиратори във Варшава бяха няколко десетки хиляди. Сред тях имаше и мъже, и жени, които бяха изцяло на разположение. Те можеха да получат заповед да се озоват на определено място само след час и техните лични, семейни и професионални дела не интересуваха никого. Изпълняваха поръчения също като в армията, но армия без униформи, и живееха в частни квартири, а не в казарми.

Аз бях сред тях, защото от две години бях в частта на Главния команден щаб, поради което получих поръчение от 28 юли да се явя в мобилизационния сектор със собствени запаси от храна за 3 дни и с бельо за смяна и лични принадлежности – пак за 3 дни. [...] Състоянието на бойна готовност беше отменено и обявено наново на 31 юли 1944 г. следобед. Когато беше отменено, можех например да се отбия вкъщи в кв. „Жолибож“, на ул. „Мицкевич“ 37 [...]. Жилището беше празно, т.е. можех да видя какво се случва, а после се връщах на ул. „Хожа“, на ъгъла с „Познанска“. Отидох да се сбогувам с майка ми, защото все пак това е първостепенна връзка – майка и син. Майка ми нищо не знаеше за участието ми в конспирацията и живееше в друго жилище, за да не се излага на опасност. Аз ѝ казах: „Мамо, дойдох да се сбогувам“. Тя беше малко смутена, как така идва един двайсетгодишен мъж и нежно я целува, а после се прощава с нея. Гледаше и недоумяваше какво му е станало. Не е нормално, защо ще се сбогува по тоя начин? Имах усещането, че това може да е последната ни среща, война е все пак, може да загинеш, а и не знаех как ще протекат събитията, нямах стопроцентова сигурност, че ще видя майка си отново. Струва ми се, че поне част от хората мислеха като мен. Друга част може би беше по-лекомислена, но за себе си мога да кажа, че напълно осъзнавах факта, че най-накрая е настъпил моментът, който бяхме чакали цели пет години.

Немците бягаха, Червената армия се приближаваше към Варшава, чуваха се артилерийски снаряди, над варшавския регион летяха самолети на съветската армия. Ние си мислехме, че това бяха последните часове, най-много дни от властта на окупатора, който ни потискаше от октомври 1939 г. във Варшава. Край на уличните екзекуции. Виждаше се и краят на нападенията, на извозванията до местата за принудителен труд или до концентрационните лагери в Освиенцим или Майданек; краят на страха за близките, за които не знаехме дали ще се върнат по домовете си, след като са ги напуснали. Край; започваше нещо ново. Още едно усилие и щяхме бъдем свободни.

Първия ден някои, още не всички войници на АК, знаеха от сутринта, че този ден в 17.00 ч. ще започне Въстанието, т.е. часът „W“, както във вътрешната ни кореспонденция съкратено се наричаше часът на избухването му. Това определение после се пренесе в романите, филмите, но означаваше просто код в кореспонденцията – „W“ и часа. [...] Знаех съвсем точно още преди обяд, че в 17.00 щеше да започне. Така че още от следобедните часове се наблюдаваше растяща нервност, тълпи от хора тичаха по улиците, в града имаше съвсем малко немци, биеше на очи, че на различни улици в центъра на града имаше не стотици, а бих казал хиляди младежи, бягащи нанякъде момчета и момичета, предимно с малки раници, торбички или канцеларски чанти. Такава странна гледка – в летния ден преди обяд тичаха нанякъде главно млади хора, тичаха, без да се оглеждат, всички бързаха към местата, където имаха заповед да се явят. Това беше много типична картина. Всички, които си спомнят избухването на въстанието, ако тогава са били относително пораснали, са запечатали тази картина в съзнанието си, защото друго нямаше – във всеки квартал беше едно и също. Ако някой живееше в „Жолибож“ и имаше поръчение да се яви в „Мокотув“ например, или пък живееше във „Воля“ и трябваше да се яви в „Шрудмешче“, или пък обратно, навсякъде имаше движение. [...] И естествено, изведнъж всичко това изглеждаше различно от нормалното всекидневие на окупирана Варшава.

Още преди шестнайсет часа ние всички бяхме вече по определените места, никой не оставаше в града дори и за малко да напускаше мястото си. Чухме изстрели. Тяхното ехо се носеше от северната част на „Шрудмешче“. Ясно е, че улица „Хожа“, „Познанска“ са в южната част на „Шрудмешче“, но от районите, които се намират по-близо до Саксонската градина, както и до улиците „Крулевска“ и „Швентокшиска“, се чуваха изстрели. Изстрели, тишина, изстрели. Градът замираше, нямаше никакви звуци, трамваите не се чуваха, таксита по принцип нямаше, нямаше и улично движение, а изведнъж отекваха изстрели. Оказа се след няколко часа, че се е стигнало до преждевременно избухване на въстанически дейности в района на сегашния Площад на варшавските въстаници, тогава той се наричаше Площадът на Наполеон, както и в района на улиците „Швентокшиска“ и „Крулевска“. Просто някои формирования на Армия Крайова, които се готвеха да започнат бойни действия, бяха изненадани на улицата малко след 13.00 ч. на ул. „Сужин“ в „Жолибож“, но това беше толкова далече, че нищо не се чуваше в „Шрудмешче“, а към 16.00 ч. подобни събития се бяха разиграли в самия център. Тези изстрели бяха следствие от непредвидени, преждевременни сблъсъци на отделни групи с немските униформени патрули. Но това, разбира се, повдигаше настроението и желанието за действие. В съседните помещения, в другата стая до мен беше настанен полкът с войници на АК, от покрайнините на Варшава, от формированието, което носеше кодовото име „Оброжа“ (*Оглавник*). Това бяха сили предимно от околностите, доколкото си спомням, от „Пястова“, „Пясечна“, както и от различни части от периферията на Варшава. Не беше толкова далече, но те трябваше да се бият във Варшава. Това бяха млади мъже, които вече можеха да носят оръжие, които само чакаха да се втурнат от жилищата към дадения обект, предвиден за атака.

В 17.00 часа те внезапно изскочиха навън. На нас ни бе наредено да чакаме следващи заповеди. Аз бях сред неколцината други, които седяха вкъщи и в голямо напрежение чакаха тези заповеди. Другарите ни излязоха на улица „Хожа“ и нападнаха Централата на кооперативното сдружение за млечни продукти и яйца, където имаше немски пункт. Това бяха много важни складове за храни, т.е. за осигуряване на действията на интендантството беше предвидено такива учреждения, промишлени предприятия и хранителни складове да бъдат окупирани, както и други важни за живота на града пунктове. Другарите побегнаха, чух пистолетни изстрели, чух да се стреля по тях, видях санитарки, които тичаха, гледах през прозореца от петия етаж, и изведнъж залп – най-вероятно от картечница.

[...] Решиха да ползваме каналите като безопасна комуникационна мрежа, например за придвижване до определено място, и то главно за жените свързочнички, които преминаваха през каналите понякога наблизо, но в продължение на два, три часа, друг път на четири крака, за да предадат рапорти и заповеди в друг квартал, отдалечен понякога на стотици метри, а понякога дори на един или два километра. Просто незначително разстояние. Обръщам внимание на това, защото разделението на Варшава на части беше знаменателно за по-нататъшното развитие на ситуацията. Немците с изпробваната си тактика по фронтовете, та нали все пак бяха участници в нападателната война от 1939 г., имаха нужния опит и на запад, и на изток. През 1944 г. вече имаха практика на обширни територии, на хиляди километри маршируваха войници в едната или в другата посока. Те прилагаха т.нар. тактика на „чувала“ – отделяха някаква част от града, затваряха я, така както съветската армия затваряше тях във вътрешността на Русия, и след затварянето упражняваха натиск върху тази изолирана група. Каква група? Минимален процент въоръжени войници, население, което солидарно се включваше и помагаше в строежа на барикади, в изкопаването на ями, в устройването на засади за танкове, в поставянето на бариери. Тези хора правеха всичко възможно, за да преобразят своя квартал и своята улица в труден за превземане бастион. Разбира се, населението на Старе място имаше до известна степен по-лека задача, защото тесните улички можеше по-лесно да бъдат барикадирани. В „Жолибож“ или в „Мокотув“ например барикадирането на улиците беше дяволски трудно, защото там улиците са доста широки, т.е. възникваше въпросът с какво да бъдат барикадирани. Как да ги барикадираш така, че танкът да не мине през барикадата? Поставяхме различни препятствия. Учехме се на всичко. Учехме се в практиката – не беше така, някой да си седи спокойно и да си гледа само поверения му участък. Чуваше се призив: „Срути се къщата на ул. „Вспулна“. Всички натам!“. Освен тези, които бяха дежурни в радиото, всички останали – мъже и жени – тичаха с лопати и с голи ръце да изравят изпод развалините хората и да спасяват когото могат. Тогава не се гледаше кой е поручик и кой редник, дали е стар, или млад, просто се спасяваха хора. Постоянно нещо се

Войници преминават през барикада на ул. „Нови Швят“ (Фот. Jerzy Tomaszewski, източник: Jerzy Tomaszewski, „Epizody Powstania Warszawskiego”. Warsaw: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979, взето от Wikimedia commons, public domain)

* Интервюто е част от Архива за устна история (Archiwum Historii Mówionej; всички права запазени): https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wladyslaw-bartoszewski,374.html

Деца скаути на ул. „Солец“, разнасящи военно-полевата поща (Фот. Jerzy Tomaszewski, източник: Jerzy Tomaszewski, „Epizody Powstania Warszawskiego”. Warsaw: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979, взето от Wikimedia commons, public domain)

правеше, на едно или друго място. Някой загиваше, друг беше ранен, трябваше да бъдат извозени някъде. Някъде се срутваше кладенец – трябваше да се откопае, защото липсваше вода. Водопроводите прекъснаха доставката на вода, а трябваше да има вода. Можеше да си гладен, но не можеше да не пиеш вода. Това са неща, които е преживял всеки, който е участвал във въстанието. Не е необходимо да е бил велик конспиратор, за да знае за проблемите с водата, храната и т.н. Храната в първите дни още стигаше, защото все пак имаше множество магазини – тогава те бяха частни, за хранителни стоки, дори такива, които продаваха полу на едро. Имаше някакви запаси от брашно, захар, елда, дори някакви сухи колбаси все още се намираха. Тогава всичко това беше секвестирано за войската и разпределено между полевите кухни.

Беше създаден и цивилен апарат в различни квартали, по различен начин, който съответстваше на окръжните комитети, т.е. на структурата на предвоенната администрация. Бяха учредени блокови, както и домашни комитети – те се занимаваха със социално-граждански и здравни въпроси, с въпроси, свързани със снабдяването, с медицинските грижи и т.н. на дадения микротерен или на терена на няколко сгради. И това започна да функционира добре.

Достъпна стана централната преса, която излизаше от самото начало. Конспиративният орган на старата Армия Крайова „Информационен бюлетин“ се печаташе вече в голям формат, за разлика от предишното малко вестниче. „Жечпосполита Полска“ – орган на Правителствената делегатура в страната, както и широк спектър издания – от десните политически партии като Народната партия в списание „Берг“, до левицата като „Работник“ – започнаха да се актуализират в съзнанието на хората чрез своите оценки, възгледи, известия, а също така и чрез помествания във всичките тези списания много важен раздел „Търсене“. В „Търсене на новини“ се обявяваше кой кого търси, съобщенията трябваше да се насочват към определен адрес, защото няколко дена по-късно животът просто вече го налагаше. Комуникацията беше един от основните проблеми. Нормалният човек всъщност не разполагаше с такава комуникация, тя беше насочена към действащите отряди, при това с трудност.

През септември, след падането на Старе място и по-нататък през същия месец, след завземането на част от „Чернякув“, а след 24 септември, когато падна и целият „Чернякув“, т.нар. „Повишле Черняковске“, стана ясно, че ако се защитаваше само „Жолибож“, „Шрудмешче“ и „Мокотув“, то тези три „чувала“ щяха да бъдат завзети от немците със сила и глад. Ако ни изолираха, ако ни отнемеха и минимума, нужен за оцеляване, ако започнеха безпощадно да бомбардират цивилното население, щеше да се създаде ситуация, в която да възникне въпросът какво още чакаме. Ако Червената армия не проявеше желание да помогне на Варшава, то тогава наистина какво още чакахме. Колко дни можеха да се мобилизират хората и да бъдат принуждавани да полагат такова усилие?

В същото време след 9 септември се появиха известни движения, а между 9 и 15 септември Червената армия извърши маневри, които, без каквато и да било съществена съпротива от страна на немците, я изведоха на линията на Висла. Там с просто око или с лорнет можеше да се види Червената армия от другата страна на Висла, по плажовете на Саска Кемпа, Грохув или Гоцлавек. Нивото на реката беше много ниско, виждаха се огромните пясъчни възвишения в средата на реката и самата водна повърхност, навярно няколкостотин метра. Такава е тази версия на историята – от другата страна стоеше несъмнено една от най-силните и най-многобройните армии в света, огромната, победоносна армия, която напредваше от Сталинград, от Волга. А тук бяха реално вече разбитите немци; ние оттатък Висла бяхме шепа хора, които се защитаваха, а нямаше помощ отникъде. Бяха стигнали до Висла и имаше опит за десант, но беше неуспешен, защото Червената армия не беше дала на поляците, на които беше позволила да извършат десанта, никаква пропорционална, нито противовъздушна защита – войниците отиваха на сигурна смърт, тъй като немците имаха още танкове, оръдия и противотанкови оръжия. Ако хората вървяха с щикове през реката, до кръста във вода, и бяха застрелвани като водни патици, жалко за тези поляци, много от които, за да спасят живота си във вътрешността на Русия, се бяха присъединили към армията и идваха с нея тук, за да се бият срещу Хитлер. Това беше наистина трагично, за всички нас беше угасване на последната надежда, когато се убедихме, че от тази страна няма да получим помощ. Надеждата угасна и когато до нас се добраха хора от най-отдалечени села от Полесието, Волин, Новогрудек, Вилнюс, хора – жертви на лагерите, които пристигнаха ужасени и разказваха за руските командири, за всичко, което се е случило, а това беше истински шок. [...]

18 септември беше нормален въстанически ден. Времето беше приятно, септемврийско, доста слънчево, небето – почти чисто, с леки облаци, но изведнъж около обяд, между 13 и 14 часа, се чу далечно бучене. Над Варшава от северозапад, най-общо от страната на Познан, се зададе грамадно „ято“ внушителни самолети. По-късно разбрахме, че са били 107, тогава никой не можеше да ги преброи. За тогавашните технически условия действително бяха огромни, макар че днес гледаме на това с други очи. Тогава четиримоторният американски „Либерейтър“ беше истинско техническо чудо, каквото никой не беше виждал в предвоенния живот. И тези 107 самолета долетяха над Варшава, летяха високо, както се казва, с висок таван, вследствие на което снарядите на немската противовъздушна артилерия (която, разбира се, реагира светкавично) видимо се взривяваха под летателния таван на тези самолети. Това беше допълнителна утеха – че са недостижими, че не могат да бъдат улучени. Хората наизскачаха от маземата, от убежищата, от скривалищата, някои по-разпалени, сред които много младежи, се изкатериха на покривите, които иначе представляваха смъртна опасност, защото кой би седял на покрива в град под обстрел, за да вижда по-добре? Всички гледаха към доста слънчевото небе и към флотилията от самолети. От тези самолети се откъснаха някакви точици, изглеждаше, че това е скок, че е десант. Хората викаха: „Нашите!“. Оказа се, че не бяха нашите, бяха огромни контейнери, по няколкостотин килограма, които, привързани към парашути в различни цветове, се откъснаха от самолетите. След няколко минути, когато се снишиха, стана ясно, че това са парашути с боеприпаси. За съжаление, този ден, шокиращо злополучен за хората от Варшава, чиито очаквания бяха жестоко измамени, духаше силен вятър в западна посока. Този вятър, особено на височината, на която се озоваха контейнерите след изтласкването им от самолетите, спускаше пред очите ни парашутите, контейнерите, спасителните съоръжения, оръжията, амуницииите, вероятно и медицински или хранителни запаси. Вятърът носеше всичко това на запад, което означаваше, че контейнерите пътуваха във въздуха, преди още да докоснат земята, към „Воля“, „Повонзки“, „Влохи“, „Урсус“, т.е. към периферията на Варшава. Само че към 18 септември тези места се намираха под немска власт. [...]

Така или иначе, разочарованието през втората половина от периода на въстанието като че ли подпечатваше вече видимото поражение. За по-ориентираните и по-критичните хора то беше очевидно, а за тези, които не напускаха маземата, беше някакъв знак, който щеше да има продължение, или пък не.

Не последва продължение. [...] Краят беше разгънат на етапи. След няколко дена падна „Чернякув“. Това се случи точно 5 дни след относително успешното приземяване на американската помощ. Последните отряди на Армия Крайова, които се защитаваха в „Повишле Черняковске“, „Чернякув“ и в района на улиците „Загурна“ и „Лудна“, бяха наистина последната отсечка. Те бяха отблъснати от немските сили – предимно есесовски и полицейски – до Висла. Спасиха се единици, които плуваха по течението на реката. Там в района беше истинска кланица, и то на цивилно население. Несистемно се извършваха убийства, които е трудно да бъдат наречени екзекуции, защото бяха просто убийства сред това население, живеещо край брега на Висла. Това не бяха решения на някакъв трибунал, или дори на хитлеристки съд, просто се изтребваше населението край Висла. Тези новини стигнаха до нас. Те наистина стигаха до нас избирателно, но все пак една малка група под командването на „Йежи“, командира на батальон „Зошка“, беше успяла да се придвижи в отсечката между Висла и площад „Тшех Кшижи“ и да докладва подробно за събитията там до последните часове. Това беше на 23 септември, на 27-ми се разигра трагедията в „Мокотув“. Вече знаехме, че край Варшава е започнала да действа танкова дивизия на Вермахта, т.е. не някаква сбирщина от бивши криминалисти, полицаи и колаборационисти, а висококвалифицирана танкова дивизия, за наше нещастие, с богат боен опит от предишните години. Тази дивизия беше хвърлена срещу „Мокотув“ и в дните 26 и 27 септември доведе до неговия край. Тогавашните събития са познати на следвоенните поляци от филма „Канал“, в края на краищата негов сценарист е един от младите офицери, които се сражаваха в „Мокотув“ – Йежи Ставински. Всичко това беше в някаква степен следващ повратен момент, който отнемаше и последната надежда. [...]

На 30 септември започнаха преговори за прекратяване на военните действия. Това беше немска инициатива, на главнокомандващия от 6 август генерал Ерих фон дем Бах, който, *nota bene* (за което днес знаят всички), произхожда от семейство на германизирани ренегати – Желевски-Поморски, които вече от две-три поколения са осъзнати прусаци, настроени враждебно към всичко полско. Все пак обаче генерал Ерих фон дем Бах беше достатъчно интелигентен човек и разбираше феномена на полската съпротива. Разбираше, че за да се избегне проливането на немска кръв и за да се постигнат очакваните от фюрера резултати, трябва да се намери компромисно решение, благодарение на което немците да могат да прекратят бойните действия и да запазят авторитета си. Методите за безразборно изтребление на невинни жертви да бъдат прекратени, за сметка на което да се приемат условията на немската страна. Започнаха преговори за капитулация. Те имаха преди всичко една цел – да се спаси населението. Сякаш се повтори, но в много по-драматичен вариант, казусът от септември 1939 г. и обсадата на Варшава. Двама квалифицирани полковници, свързани с разузнаването, водеха преговорите от името на генерал „Бур“. Резултатът беше преди всичко прекратяването на военните действия. То беше свързано с възвание към населението по възможност да напусне града. Хората от „Шрудмешче“ – обръщението засягаше преди всичко тях – на 1 и 2 октомври започнаха да се изтеглят от града с вързопчета, куфарчета и раници през определените изходни пунктове.

Тази картина беше нещо като контрапункт на картината от първите дни, на еуфорията, на радостта и всеобщия ентусиазъм в дните, когато въстаниците завладяваха предните позиции на врага. А сега ситуацията беше различна – хората трябваше някак си да преживеят случващото се, просто да го преживеят. Лицата им бяха сковани от мъка, болка, отчаяние, почти не се чуваха разговори; в тишина вървяха с вързопчетата си като в погребално шествие – предимно старци, жени и деца, а понякога и мъже в разцвета на силите си. Хората разбираха само, че това е краят. На 3 октомври 1944 г. се появиха главните въстанически всекидневници, най-важните въстанически издания, тогава като цяло в умален формат и едностранно налепени като афиши по стените, за да могат да се четат – те известяваха за сключването на споразумение за преустановяване на бойните действията и условията на споразумението. [...] Предвиждаше се отрядите на АК да преминат в плен на 4 и 5 октомври, а едновременно с това населението да напусне града. Като последен ден за напускане на населението в началото бе предвиден 5-и, а после бе решено да се направи известно удължение до 6-и, даже до 7 октомври, тъй като не беше възможно това да се осъществи чисто технически дори от немска страна. Оказа се, че стотици хиляди хора бяха още живи и вегетираха в руините, маземата и уличките и че те щяха се опитат да излязат от града.

Аз бях в много особена ситуация, защото на нас като на редовни и доверени членове на АК, положили клетва преди години, беше дадено да избираме – или почетно да преминем в плен (тогава бях с чин подпоручик и можех да отида в офлага[1], колежките дори ми ушиха нещо като фуражка с една звезда – беше наистина много сантиментален спомен), или да се смесим с населението и да избегнем плена със съпътстващото този избор нарушаване на споразумението. Ако немците разкриеха подобно поведение, никой не би носил отговорност за живота ви. Те можеха да третират постъпката ви произволно, т.е. очаквано зле. Имаше и трета възможност, най-малко популярна, даже официално изобщо непозната по разбираеми причини, а именно заявяването на желание за по-нататъшни конспиративни действия, естествено извън Варшава. Тъй като още преди въстанието аз бях задължен да продължавам да действам в рамките на структурата „НЕ“, т.е. в случай на смяна на окупатора от немски на съветски, в предвидените структури, за мен като избор оставаше само тази възможност – да продължа да служа по този начин. [...]

Фактът, че Въстанието беше една от националните трагедии поради размера на загубите и шока за Варшава, в по-голяма степен, отколкото за цяла Полша, днес не подлежи на дискусии. Но дали този шок можеше да бъде избегнат – за това вече би трябвало да попитаме също и Софокъл или Еврипид – дали не са могли да представят по-весело потока на своето въображение, сценично интерпретирано столетия наред, а дори хилядолетия до ден днешен...

Варшава, 23 септември 2005 г.

Разговорът води Ева ЮНЧИК-ЖОМЕЦКА

Превод от полски: ДИМИТРИНА ХАМЗЕ

1 Офлаг – немски военнопленнически лагер, в който са били държани пленени офицери по време на Втората световна война. – Бел. прев.

Дневник на Варшавското въстание

Мирон Бялошевски

На 1 август 1944 г., вторник, времето беше сиво, влажно, не много топло. Май беше по обяд, когато излязох на улица „Хлодна“ (моята улица по онова време, номер 40), и си спомням, че имаше много трамваи, коли, хора и че веднага след като излязох на ъгъла на „Желязна“, осъзнах коя дата е – 1 август – и май си помислих следното: „1 август – празник на слънчогледите“ – Помня, че стоях тогава на „Хлодна“, обърнат към площад „Керцелак“. А защо слънчогледи? Защото тогава цъфтят и дори прецъфтяват; защото съзряват... А също защото тогава бях по-наивен и сантиментален, не особено опитен, защото и времената бяха наивни, първични, някак безгрижни, романтични, нелегални, военни... Но и – този жълт цвят трябваше да има нещо общо и с друго – светлината на слънцето, която все пак си пробива път през това лошо време и огрява червените трамваи из Варшава.

Ще бъда честен и може би твърде прецизен, когато си припомням с факти какъв бях тогава, но затова пък всичко ще бъде истина. Сега съм на четиридесет и пет, след тези двадесет и три години, лежа на дивана цял, жив, свободен, в добро състояние и настроение, октомври е, нощ, 1967 г., Варшава отново има милион и триста хиляди жители. Бях на седемнайсет, когато един ден си легнах и чух артилерия за първи път в живота си. Беше фронтът. Вероятно беше 2 септември 1939 г. Тогава с право много се уплаших. Пет години по-късно – толкова познатите ни германци се разхождаха по улиците в униформи. […]

И така, на 1 август, около два часа следобед, майка ми каза да отида за хляб при братовчедка ми Тейка при ул. „Сташиц“; очевидно хлябът не стигаше и те се бяха уговорили. Отидох. И като се връщах, помня, че имаше много хора и беше настъпило объркване. Говореха:

– На „Огродова“ са убили двама германци.

Изглежда вървях не там, където трябваше, защото залавяха хора, но струва ми се, че вървях именно по „Огродова“. Объркването ми в квартал „Воля“ беше частично, защото веднага срещнах Сташек П., композитора, и после той се засмя:

– А майка ми казваше, че днес е спокоен ден.

Сташек лично беше видял няколко „тигъра“.

– Танкове колкото къщи.

Обикаляха. Някой беше видял как на „Мазовецка“ 11 нахлули хиляда души (наши) на коне. Беше различно. А не беше още 5 часът, тоест часът „W“. Със Сташек трябваше да отидем на „Хлодна“ 24, за да се видим с Ирена П., моята приятелка от тайния университет (катедрата ни по полонистика беше на ъгъла на улиците „Швентокшиска“ и „Ясна“, на втория етаж, седяхме на ученически чинове; наричаха ги търговски курсове на Тинелски). Трябваше да отидем при нея в пет часа (имах уговорка в седем часа с Халина, която живееше със Зоха и с баща ми на „Хмелна“ 32), и тъй като беше твърде рано, тръгнахме по „Хлодна“ от „Желязна“ към „Валицув“ и обратно. Клисарят беше застлал стъпалата с килим и беше поставил зелени дръвчета в кофи за сватбена церемония. Изведнъж видяхме, че той разчисти всичко това, нави килима, бързо отнесе кофите с дърветата, и това ни накара да се зачудим. (Всъщност вчера – на 31 юли – Роман Ж. дойде да се сбогува с нас. Тъкмо се чуваше съветският фронт, взривове и самолети с бомби над германските квартали.) И така отидохме при Ирена. Беше преди пет. Говорихме си, изведнъж се чу стрелба. Продължи и от по-тежко оръжие. Чуваха се оръдия. Различни видове. Изведнъж вик:

– Урааа...

– Въстание – казахме си веднага един на друг, както всички във Варшава.

Странно. Защото не бяхме си служили с тази дума досега в живота си. Само в историята, в книгите. Беше скучна. И изведнъж... ето я, и то едно такова „урааа“ и шумяща тълпа. Това „урааа“ и този шум бяха резултат от превземането на съдилищата от страната на „Огродова“. Валеше дъжд. […]

Какво се случи на 2 август 1944 г.? На запад съюзническата офанзива от юни продължаваше през Франция, Белгия и Холандия. И от Италия. Руският фронт беше край Висла. Варшава навлезе във втория ден на въстанието. Събудиха ни гърмежи. Валеше дъжд.

Организацията започна. Отговорници. Дежурни. Заковаване на мазетата. Пробиване на подземни проходи. По цели нощи. Барикади. Първоначално хората мислеха, че могат да ги направят от всичко, като тези, направени от дъските от дъскорезницата и каруците по „Огродова“. (Цялата „Огродова“ – видяхме я – беше пълна с полски знамена – странен празник!) Събрания и обсъждания в дворовете. Разпределяне – кой, какво. Май вече имаше и вестник. Въстанически. Появиха се въстаници. Бяха оборудвани с каквото беше останало от германците: каски, ботуши, с каквото и да е оръжие в ръка, стига да можеше да стреля. Погледнахме към „Хлодна“. Наистина: създаден е фронт. От цяла Варшава: на едно място. Или по-скоро няколко фронта. Те бяха оформени през първата нощ. Денят започна да преваля. Какво съобщаваха вестниците. Гърмежи. Много. От оръдия. Бомби. Пушки. Може би фронтът? Истинският, немско-руски. Някъде от Модлин към Варшава (нашата голяма надежда). […]

На 13 срещу 14 септември за първи път се чу кукурузник. Съветски. Двуплощник.

Известен като много успешен. Тракаше. Тур-тур-тур, тур-тур-тур... Веднага го нарекохме кречеталото. Летеше тихичко. На тъмно. Много ниско. На немците им беше трудно да го свалят. Така и не го свалиха. Доставяше провизии. Оръжия. Храна. Без парашути. Така падаха, защото летеше ниско: – пляс! и торба със сухари, или – пляс! – и торба с оръжия. Казваха, че оръжията били повредени. Не знам. За провизиите на другите съюзници казваха, че повечето падат откъм страната на немците. На следващата вечер отново се появи кречеталото. Летеше, дълго летеше. Като светулка. Тур-тур-тур-тур-тур-тур-тур-тур... В кръг. Обърна. Утихна. После пак забърбори, тур-тур... […]

Не можехме и да си представим какво се случва там – в квартал „Прага“. Познати места, улици, градини, където сега можеха да се разиграват истории от „Ад“ на Данте. В крайна сметка фронтът трябваше да минава през всички къщи, ровове и площади. (Освен ако не се появеше внезапна пролука. Като онази в Силезия през февруари 1945 г., но това се случило, защото една група се напила и заспала.) И се разигравахa такива истории. Вероятно в парка „Скаришевски“ са се случили едни от най-големите безредици. Колкото и пъти след войната да минавах през този познат парк, особено близо до тухлената пристройка, силно надупчена от куршуми, гранати, осколки от снаряди, си представях, че това глупаво място е било важно тогава, че тук се е разиграла историята, че за много хора тази пристройка беше сградата, която е била последното бягство или последната гледка в живота. […]

Английското радио също ни изнервяше понякога. Въпреки че непрекъснато летяхме през коридорите със завои към тези пукнатини – за да слушаме. Първо – нервираха ни, защото включваха в нашите програми твърде много допълнителни материали. „Пожелания за еврейската нова година“. „С дима на пожарите“. И новият химн, макар и много стар, от времето на Барската конфедерация: „На оръжие, Исусе, Мария, на оръжие...“. Тогава с Халина го смятахме за съвсем нов и много ни харесваше. Второ – нервирахме се от завист. Че онзи фронт наближава. Че има въстание в Париж. Четири дни. И сега Париж е свободен. Както си представяхме нашето въстание, преди да избухне. След това в Холандия – все нови имена на освободени градове. Арнхем ми се заби в съзнанието. Като гвоздей. На 18 септември – посред бял ден – внезапно прелетяха маса американски самолети. И цялото небе се раздвижи. От цветни парашути. Наистина бяха цветни. И то по различни начини. Дълго се снишаваха. Или така ни се струваше с оглед на нашето кратко търпение. Имаха нещо прикрепено към тях. Чакахме – какво. Оказа се някакво оръжие, бинтове и книги. Оказа се, но по-късно. Защото нито един парашут не кацна близо до нас. Вероятно този ден е духал лек вятър. Дори ми се струва, че времето по изключение не беше много горещо. Така че отнесе тези парашути нанякъде. Изглеждаше, че вече са пред нас. Но не. Е, на нас изобщо не ни изглеждаше така. Защото по-голямата част от тях отидоха към германската страна. След това забавление настроението се развали. Защото фронтът действаше. Тоест стреляше се. Кречеталото летеше по цели нощи. Но ние просто искахме да бъдем завладени. А то някак не ставаше. Случи се нещо важно. Много често, щом само започнеха да ни бомбардират, онези просто ги прогонваха. Със своите самолети. И германците сега тук бяха по-силни. Защото прехвърлените от „Прага“ на този бряг бяха включени в контравъстаническата операция. Артилерията започна да беснее. Бронираният влак стреляше и стреляше. От околовръстната железопътна линия. От запад. И нападенията срещу въстанически отряди. Не се знаеше дали ще удържи фронтът при Саксонската градина. И в западното „Шрудмешче“. И това, което ме изненада – след ада на „Хлодна“ и „Вроня“, че фронтът от „Цеглана-Луцка“ се задържа именно при „Вроня“. Веднага след загубата на „Прага“ германците атакуваха и това, което не беше тяхно. Откъм Висла. Падна квартал „Шелце“. На 15 срещу 16-и. На 16-и падна „Маримонт“. Вероятно тогава четяхме за събитията. Но съм забравил. И то не само аз. Как „Маримонт“ е удържал месец и половина? Една купчина къщи върху неравен пясък. Дотолкова, че бяха прилепени от едната страна към „Жолибож“. „Беляни“ тогава бяха отделени, много по-далечни и малки. „Жолибож“ беше няколко пъти по-малък. Нямаше много улици. Повечето сгради бяха блокове. Следователно беше трудно прелитането му. Малко закътани местенца. Не особено високи блокове. По-високите бяха на площада на пострадалите от Първата световна война и този на Уилсън (днес площад „Парижка комуна“). Там се намираха няколко тесни улички. С постройката на улица „Мечо Пух“.

Следователно как този „Жолибож“ устоя? А все пак издържа. Малко знам за него. Затова пък си спомням как изглеждаше опожарената улица „Мицкевич“. И изцяло бомбардираният център. И „Уилсън“. И „Крашински“. И местата в тила. […]

Запомних веднъж „Вилча“ през деня. Отрязъка между „Круча“ и „Мокотовска“. Беше слънчево. Големи къщи. Високи барикади. Миризма на тротоарни плочки. От барикадите. Много тесни проходи. Един от дежурните въстаници. И както обикновено, тълпата. Всичко това ми остана в съзнанието, защото още от самото начало ме учуди. Че има хора. Вървят. Че има дори останки от улици. Къщи. Още е лято. Небето е синьо. Часът е спокоен. Илюзия. И истина. Тъжна. Изведнъж ми стана мъчно. Че можеше да бъде нормално. Не знам дали мислех за цяла Варшава. Вероятно не. Стигаше ми, че на това място. „Вилча“. Нещо беше останало. Все още. Нещо беше живо. Беше топло.

Превод от полски: ВЕНЕСА НАЧЕВА

Преводът е направен по: Miron Białoszewski, *Pamiętnik z Powstania Warszawskiego*, Warszawa: PWN, Warszawa, 2016, s. 5–8, 183–190.

Евакуация на населението на Варшава след капитулацията на въстанието (неизвестен фотограф, източник: Edward Serwański, „Życie w powstańczej Warszawie. Sierpień-wrzesień 1944”. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1965, pp. 304–305, взето от Wikimedia commons, public domain)

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Амелия Личева (гл. ред.)
Пламен Дойнов, Ани Бурова, Камелия Спасова,
Мария Калинова, Емануил А. Видински
РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ: Бойко Пенчев, Галин Тиханов, Георги Господинов,
Дария Карапеткова, Йордан Ефтимов, Мирела Иванова, Михаил Неделчев
Печат: „Нюзпринт“
ISSN 1310 – 9561

Адрес: СОФИЯ 1000 ул. „Георги С. Раковски“ 108
Банкова сметка: BG56BPBI79401049389602, BIC – BPBIBGSF
„Юробанк България“ АД
Издава Фондация „Литературен вестник“
https://litvestnik.com/;
http://litvestnik.wordpress.com
ВОДЕЩИ БРОЯ Маргрета Григорова, Кристиян Янев